

Вызваленне сіл

Рамак

Частка першая

I

Дужы, агніста-рыжы аранг-утанг біў валасатымі кулакамі сабе ў грудзі.

Ад гэтых удараў плыло гулкае рэха і заціхала ў змроку. Здавалася, нехта б'е ў вялізны тугі бубен, і гул бубна плыве здалёк праз густы лес трывожны і ўзбуджаны. Так некаторыя дзікія плямёны, б'ючы ў волатны бубен, падаюць за некалькі вёрст іншаму племю сыгнал ваеннае трывогі.

Бух... бух... бух...

Гулі рыжыя валасатыя грудзі.

Бух... бух... Гар-р-р... р-р... Бі-і-і-й-я-а-а!

Рыжая поўсьць стаўбурчылася на дужым загрыўку. Маленькія яркія вочкі бліскалі пад моцнымі надброўнымі дугамі.

А-а-а!.. Р-р-р!.. Гха!.. Кха!.. Мр-р-р!..

З ікластага чырвонага роту ярасна ірваліся глухія нявыразныя ўскрыкі.

Бух!.. бух!.. бух!..

Рыжы аранг-утанг быў нечым дужа раззлаваны. Яго калматыя ногі спружыніліся, нібы рыхтуючыся скокнуць, рукамі ён біў у грудзі. Гостры зьвярыны пах вісеў у паветры душным і парным.

Бух... бух...

Грудзі гулі настойліва і грозна. Недзе ў цёмным кутку палахліва ўскрыкнула маленькая малпа. Піснула нейкая птушка.

Твар аранг-утанга быў скрыўлены ярасьцю. Нос разьёшана чмыхаў. Цякла, пырскала з роту ліпкая сьліна.

Бух... бух... бух...

Зграбная прыгожая дзяўчына з залатымі валасамі тулілася да мужчыны перад клеткаю з аранг-утангам.

Выходзячы з Бэрлінскага заасаду, яны спыніліся перад ім і вось ужо колькі часу глядзелі на разьятраную малпу.

— Чаму ён такі раззлаваны, любы?—запыталася дзяўчына.

— Нейкі дурань парнуў яго парасонам праз краты.

Мужчына гаварыў з моцным акцэнтам. Ён няправільна вымаўляў па-нямецку і, гаворачы, надшукваў патрэбных слоў. Відаць, гэта быў чужаземец. Паміж чорных, шэрых гарнітураў наведвальнікаў заасаду нязвычайна бялелася яго вышытая кашуля. Твар быў тонкі, кашчавы. На высокі лоб падалі русыя валасы.

Напэўна ў заасад ён пайшоў толькі дзеля дзяўчыны, бо зусім ня цікавіўся ім. Ён нецяярліва пазіраў на раззлаванага арангутанга і гладзіў загарэлаю грубаватаю рукою маленькую дзяўчыніну ручку, выглядаючы сам заклапочаным.

— Ну, пойдзем, Валер!—нарэшце сказала яна.

Яны вышлі разам з натоўпам на шумную вуліцу і пайшлі да вакзалу Зоо.

Па дарозе дзяўчына звонка сьмяялася і вясёла гаварыла са сваім спадарожнікам. Залатыя кучаравыя яе валасы рассыпаліся над лобам і яна лёгкім узмахам галавы папраўляла іх.

— Я не магла цябе дачакацца, Валер,—гаварыла яна.—Я лічыла кожны дзень, які заставаўся да твайго прыезду. А ты нядобры—спазьніўся на цэлы тыдзень!

— Ня мог, Эльза,—гаварыў мужчына.—Мяне затрымала віза. Але я таксама імкнуўся ў Бэрлін. Я сумаваў на радзіме па табе.

— І толькі адзін ліст за ўвесь час ад'езду?

— Я спадзяваўся хутка цябе ўбачыць, Эльза.

Савецкі інжынер Валер Богуш, прысланы ў Бэрлін для паглыбленьня кваліфікацыі, толькі ўчора вярнуўся, адбывшы кароткі водпуск у СССР. На радзіме, у беларускім калгасе, недзе на самай мяжы з Польшчаю, ён прабыў толькі тры тыдні. За гэты час, ён бадай адвык ад руху, шуму Бэрліну і цяпер з цікавасьцю ўзіраўся ў яго шумныя вуліцы.

Нейкім бязмэтным здаваўся гэты рух.

Горад шалёна імчаўся. Здавалася, вось ён адарвецца ў сваім буйным імпэце ад зямлі. Але і заўтра і паслязаўтра тыя-ж самыя пахмурныя канторы, высокія гатэлі, крыклівыя кафэ-шантаны, тэатры будуць стаяць на месцы, як стаялі. Тыя самыя людзі будуць праходзіць, імчацца па вуліцах, нясучы тыя-самыя клопаты, думкі. Богуш мацней сьціскаў Эльзіну руку. Ён ізноў адчуваў сябе самотным на гэтых вуліцах. Эльза нешта звонка расказвала яму. Аўто, пралятаючы па наглясаным асфальце, заглушала яе голас. Яна гаварыла галасьней, сьмяялася і Богуш, слухаючы яе, шчасьліва ўсьміхаўся.

Ён успомніў першае спатканьне з Эльзаю. Роўна год таму. Вялікая рабочая дэманстрацыя. Ён ужо ня помніць, з прычыны чаго яна была, бо трапіў туды выпадкова. Гэткі-ж сьветлы

сонечны дзень, гэтка-ж шырокая шумная вуліца. Але рух вуліцы меў тады інакшы сэнс. Гэта быў сэнс магутнага разьмеранага поступу.

Auf, auf zum Kampf,
zum Kampf!
Zum Kampf sind wir geboren...

Праходзілі Нэйкельнаўскія рабочыя. Іхныя калёны былі густыя, строгія. Былі твары старыя, суровыя. Былі маладыя, узрушаныя, захопленыя рытмам песьні. Песьня ірвалася [з сотняў вуснаў, хвалявалася між пахмурых камяніц разам з яркімі чырвонымі сьцягамі.

Auf, auf zum Kampf, zum Kampf!.

Богуш ня помніў усіх слоў песьні. Ён толькі помніць, што яе рытм і рытм хады цягнуў яго. Хацелася ўвайсьці ў самую гушчу дэманстрацыі, пайсьці разам, крычаць, сьпяваць чужыя і разам з тым блізкія словы суровай песьні:

Auf, auf zum Kampf,
zum Kampf!
Zum Kampf sind wir geboren...

І раптам нешта парушыла хаду шэрагаў. Пярэднія калёны замарудзілі крок. Заднія наперлі, шэрагі згусьціліся, згубілі парадак. Рытм песьні парушыўся. Спачатку Богуш не разумеў, у чым рэч. Нарасталі абураныя крыкі, выгукі. Песьня змаўкала і зноў разрасталася, грозная, гучная. Сьцягі хваляваліся, зьнікалі ў натоўпе і зноў узнімаліся над ім. Потым Богуш заўважыў наперадзе калёны, у натоўпе каля шэрагаў частыя фігуркі шуцманаў. Яны былі ўзброены гумавымі дубінкамі. Паліцыя разганяла дэманстрацыю.

Рабочыя адбіваліся, там-сям завязваліся бойкі. І вось Богуш убачыў... На гэты малюнак ён ніколі ня мог забыцца. Прысэдзісты, з чырвоным ад натугі тварам шупо стараўся адабраць у дзяўчыны сьцяг. Дэманстрантка з залатымі валасамі і гнеўным прыгожым тварам распачліва адбівалася, не аддавала сьцягу. Часам натоўп затуляў яе ад Богушава позірку, потым Богуш ізноў бачыў яе ўсё яшчэ са сьцягам у руках.

І раптам Богуш убачыў, як шупо дубінаю з размаху ўдарыў дзяўчыну ў твар. Раз... яшчэ раз... яшчэ... Натоўп на хвіліну

1) Паўстань, паўстань на змаганьне,
на змаганьне!
На змаганьне мы народжаны...

(з песьні Рот Фронт).

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

затуліў яе, і потым ужо Богуш убачыў, як дзяўчынка з залатымі валасамі выйшла з шэрагаў і прытулілася да вулічнага дрэва. Кроў залівала ёй твар.

І тады Богуш кінуўся да яе. Вуліца грывела крыкамі распачы, злосьці, абурэньня. Яе рытм поступу быў парушаны, абарваны. Людзі прабягалі, падалі, крычалі. А над імі падымаліся гумавыя дубінкі.

Калі Богуш вёз у таксі дзяўчыну з залатымі валасамі, яму ў сэрца стукала гострая радасьць. Можна таму, што ён дапамог гэтай дзяўчыне? Але яна была зусім спакойна. Яна сказала яму свой адрас і ўсю дарогу маўчала, прыціскаючы да галавы хустачку.

У рабочым квартале Нэйкельну Богуш дапамог дзяўчыне ўзыйсці па стромкай лесьвіцы да яе кватэры. Там ён развітаўся з ёй і працягнуў руку. Дзяўчына падзякавала за дапамогу і сказала сваё імя. І калі даведалася, што Богуш савецкі інжынер, яна моцна паціснула яму руку і проста сказала:

— Я ўпэўнена, што мы будзем з вамі знаёмымі.

Так пачалося іхнае знаёмства. Дні Богушавы былі потым аб'яснены кароткімі сустрэчамі з ёю. Богуш хутка зразумеў, што пакахаў яе. Зразумела і яна. І недзе ў глыбіні душы Богуш расьціў надзею, што, вяртаючыся ў СССР, ён паедзе не адзін. Тым часам да ад'езду заставалася мала. Яго навучаньне ў Бэрліне ішло да канца.

Ідучы цяпер з ёю, ён хацеў сказаць пра гэта, але прамаўчаў. Хацелася ісьці моўчкі і слухаць жвавую Эльзіну гаворку. Час ад часу ён прасіў яе гаварыць павольней. Ён ня зусім яшчэ добра валодаў нямецкаю моваю.

На рагу яны ўзялі таксі і ўліліся ў жывы струмень вуліцы. Паляцелі міма аўто, трамваі. Замільгаў шумны натоўп.

Горад быў поўны нявыразным глухім гулам.

У кафэ на Кюрфюрстэндам грала музыка. Было поўна людзей.

Богуш ледзь знайшоў вольны столік. Зараз-жа падыйшоў і далікатна схіліўся белагруды кэльніэр.

— Кава. Шлагзанэ.

— Гэта табе шлагзанэ, Эльза!

І засьмяяўшыся Богуш сказаў:

— Здаецца, кожны прыстойны немец, калі ён захоча быць далікатным і шчодрым, заказвае яго для свае дзяўчыны. Што да мяне, дык я не асаблівы прыхільнік гэтых узьбітых сьлівак.

— Ты занадта ўжо здэкеуешся з немцаў!—засьмяялася Эльза.

— І маю рацыю,—адказаў Богуш,—бо Нямецчына стварыла маю паважаную фрау Амалію...

— Хто гэта?—са сьмехам запыталася Эльза.

— Гэта мая кватэрная гаспадыня. Калі я выходжу з дому, яна акуратна запытвае: „Куды, калі вярнуся“... і прымушае

вывешваць над дзвярыма цэтлік: „Дома няма. Вярнуся а такой вось гадзіне“. Ключы павінны заўсёды быць на сваім цьвіку, прычым не на шнурку, а на колцы ключа, бо шнурок ператрэцца і могуць пагубляцца ключы. Курыць яна мне дазваляе толькі на тым крэсьле, пад якім падасланы лінолеум. У госьці да мяне могуць прыходзіць толькі мужчыны, ды й тое не часцей як раз на тыдзень...

Богуш жартаўліва ўздыхнуў.

— „Расійцы—кажа яна—неакуратныя“. Я ёй казаў, што я беларус. Яна памаўчала і гэтак аўтарытэтна сказала: „Гэта ўсё роўна—ці белы, ці проста рус“.

Эльза адкінулася на сьпінку крэсла і залілася сьмехам.

Залатыя кудзеркі вясе́ла дрыжэлі над яе лобам.

Грала ў канцы залі музыка. Бравурны матыў ліўся, гойсаў і ніяк не запамінаўся.

— Добры вечар, гэр Богуш!

Да століка падыйшоў высокі, гладка паголены чалавек у шэрым. Ён працягнуў руку Богушу. Богуш стрымана паціснуў яе.

— Будзьце знаёмы, Эльза,—сказаў Богуш,—гэр Оскар Штальман—мой калега па лябараторных занятках.

— Эльза Імэрман.

У Эльзы зьмяніўся твар, калі яна пачула прозьвішча Штальмана. Яна з няпрыязню зірнула на яго, але Штальман нічога не заўважыў. Ён сеў на прапанованае крэсла і сказаў Богушу:

— Я тут чакаю аднаго чалавека. Хутка ён павінен прыйсьці. Вы даўно прыехалі, гэр Богуш?

— Толькі ўчора.

Оскар Штальман быў яшчэ зусім малады чалавек. Але твар з падстрыжанымі нагала скронямі быў халодны, замкнёны. Паміж зьмяістых броў глыбока праягала складка, і вочы глядзелі холадна, старожка і пільна. Абыякавыя тонкія вусны часта зьбягаліся ў сваясаблівую грывасу. У ёй была хцівасьць, захаваная насмешка. І ўвесь ён быў стрыманы, замкнёна далікатны, да нечага падрыхтованы. Эльза стрэлася з ім позіркам і адразу адвяла вочы. Зрабілася няёмка, згубілася роўнавага, вясе́ласьць.

— Як прабавілі час, гэр Богуш?—пытаўся тым часам Штальман. Ён круціў у руках тоўсты чорны кій і нецярпліва аглядаў кафэ. Чалавека, якога ён чакаў, усё яшчэ ня было.

Хутка яны распачалі гутарку на тэхнічныя тэмы, і Эльзе зрабілася сумна. Яна нічога не разумела ў незнаёмых тэрмінах, лічбах, разьліках. Шпаркі халодны позірк, які час ад часу кідаў на яе Штальман, трывожыў, пакідаў няпрыемныя пачуцьці.

— Між іншым, гэр Штальман,—раптам успомніў Богуш,—зусім забыўся сказаць вам пра адну рэч. Я прывёз з радзімы адзін цікавы навуковы дакумант. Там трактуецца пра атамы.

Здаецца, вы цікавіцеся гэтым. Сам я там не магу разабрацца, і быў-бы вельмі ўдзячны, калі-б вы дапамаглі.

Штальман зацікаўлена зірнуў на яго.

— Гэта частка нейкага навуковага трактату, — гаварыў далей Богуш, — які мне перадаў адзін мой таварыш на радзіме. Ён расказвае пра яго нязвычайныя рэчы, у якія я, сказаць па-праўдзе, ня веру. Але рукапіс цікавы...

І, раптам наважыўшыся, Богуш прапановаў:

— Ведаеце, гэр Штальман, што? Зайдзеце калі-небудзь да мяне, я вам усё раскажу і мы разам разьбярэм рукапіс.

Штальман хвіліну падумаў і сказаў:

— Добра. Я зайду да вас пятнаццатага ўвечары. Дайце ваш адрас.

Богуш напісаў яму свой адрас і аддаў. Зноў пачалася гутарка нудная і няцікавая для Эльзы. Яна пачынала ўжо зважаць на Валера.

— „Чаго ён сябруе з ім?“ — думала яна.

Эльза толькі зараз заўважыла ў руках у Штальмана тоўсты, з чорнага дрэва кій, які ён нэрвова круціў тонкімі пальцамі. Кій канчаўся срэбнаю галоўкаю зьмяі. Зьмяіная луска цьмяна бліскала на сьвятле. З разяўленае пасткі хціва высоўвалася джала. Блішчэлі ярка-чырвоныя рубінавыя вочкі.

Ёй зусім зрабілася не па сабе. Хацелася пайсьці ад халодных вачэй, ад хцівага твару Штальмана.

— Мне час ісьці, Валер!.. — нарэшце сказала яна і ўстала.

Штальман абьякава зірнуў на яе і падняўся з крэсла. Богуш працягнуў яму руку і сказаў, разьвітваючыся:

— Пятнаццатага а дзевятай я вас чакаю, гэр Штальман.

— Так, я абавязкова прыду.

Штальман пакланіўся і далікатна паціснуў руку Эльзе.

II

На Потсдамэрпляцы, за люстранымі шкламі вялікае вежы, паліцыянт запальваў і тушыў круглыя агні — чырвоныя, сінія, белыя.

Машыны, аўтобусы, трамваі з трохзначнымі нумарамі наплывалі на плошчу, ціснуліся адзін на адзін; расштурхоўвалі натоўп. Паліцыянты сыгналізавалі ім пераноснымі сэмафорчыкамі падобнымі да чыгуначных. Каля гэтых сэмафорчыкаў шудманы былі неяк менш грознымі і здаваліся клапатлівымі мірнымі стрэлачнікамі.

Выліваючыся на Потсдамэрпляц, лавіна машын расплывалася вяртымаю паводкаю. Здавалася, вось-вось аўтобусы палезуць на ходнікі, людзі заблытаюцца ў колах трамваяў, усё пераблытаецца, саб'ецца ў клубок, якога да раніцы не разматаюць стрэлачнікі — шудманы.

Але за люстранымі шкламі вежы міргаюць круглыя агні— зінія, белыя, чырвоныя—і возера машын выліваецца з пляцу ва ўсе бакі—на Потсдамэрштрасэ, на Кёнігрэтцэрштрасэ, на Ляйпцыгэрштрасэ, коўзаючыся на рэйках, нацраючы пнэўматычнымі шынамі бліскучы асфальт.

Бясконца лавіна калыхалася на кароткай Будапэштштрасэ і, дайшоўшы да Брандэнбургскіх брам, рэзка паварочвала—адзін ручай у густую зеляніну Тіргартэну, другі—на Унтэр-дэн-Ліндэн. Там наглянсованы шынамі люстраны асфальт раптам ператварыўся ў вэнэцыянскія воды і адлюстравыў у сабе чатыры рады ліп і каштанаў, высокія гатэлі, арсенал, унівэрсытэт, бывалешнія палацы кайзэра.

На Потсдамэрпляцы за люстранымі вокнамі вежы паліцыянт прымаў шумлівую плынь машын і выліваў яе ў вуліцы, што разыходзіліся з пляцу.

На трамвайных правадох, на дратох, працягнутых на перакрываючых вуліц павісьлі даўгаватыя трохкаляровыя ліхтарыкі з мноствам круглых бліскучых вочак. Кожная вочка затулена чорнымі шчыткамі, як даўгімі вейкамі. Дванаццаць агнёў рознымі колерамі ўспыхваюць і гаснуць, падміргваючы натоўпу вячорных бэрлінскіх вуліц.

Каля Потсдамскага вакзалу Эльза падала Богушу руку, разьвітаючыся.

— Ты сёньня быў дужа няўважлівы да мяне,—сказала яна. Мы так доўга ня бачыліся, а ты гэтак заняўся гутаркаю са Штальманам, што забыўся на мяне, там, у кафе.

— Ты злуешся?

Богуц шчыльней прыцягнуў яе да сябе і пачаў апраўдвацца:

— Я маю дужа цікавыя навуковы рукапісы, але сам не магу ў ім разабрацца. А Штальман у гэтай справе, пра якую гаворыць рукапіс, моцны.

— А ты ведаеш, хто гэты Штальман?

Эльза запыталася сур'ёзна, і Богуш здзіўлена зірнуў на яе.

— Не,—нерашуча сказаў ён,—мы з ім разам працуем і толькі. Звычайна, я ня маю з ім блізкіх адносін і зусім яго ня ведаю.

— А я ведаю,—няпрыязна сказала Эльза.—Гэта, калі я не памыляюся, сын Фрыдрыха Штальмана, аднаго з уладароў заводу, на якім працуе брат. Там цяпер якраз забастоўка.

— Праўда? Я гэтага ня ведаў!

— Раю табе быць асьцярожным, Валер,—сказала Эльза.— Навошта ты яго запрасіў да сябе? І што за рукапіс, які ты думаеш з ім разглядаць?

— Рукапіс гэты, я ўпэўнены, ня мае ніякае важнасці,—сказаў Богуш.—Мне проста было б цікава разгледзець яго з ім. Ён мне можа памагчы.

— Ты дужа даверлівы, Валер,—з дакорам сказала Эльза.— Але бывай, любы! Цягнік прыйшоў ужо. Мне трэба а дванаццатай быць у Нэйкельне. Брат будзе чакаць.

Богуш затрымаў яе маленькую руку ў сваёй.

— Чакай. Я маю табе сказаць сёння нешта дужа важнае... Я думаў пра гэта на радзіме ў СССР і наважыў, прыехаўшы, сказаць табе.

Эльза ўся падалася да Богуша, проста зірнула яму ў вочы. Па залатых валасох, па строга акрэсленых маленькіх вуснах бегалі зданьнёвыя бляскі вячорных агнёў.

— Праз тры месяцы я павінен паехаць назаўсёды туды, на радзіму, у Савецкі саюз,—паволі гаварыў Богуш.

Эльза ўздрыгнула і нізка схіліла галаву.

— Я ведаю гэта...—прашаптала яна,—і ня вырашыла [яшчэ да канца, як зрабіць.

— Ты павінна паехаць! Гэта было б недарэчна, калі б ты не паехала!

— Тут так многа працы, Валер,—ціха сказала Эльза,—я адчуваю, што наперадзе будзе яшчэ больш. Ты ня ведаеш, Валер, што робіцца ў рабочых ваколіцах, у нас у Нэйкельне, у Вэдынгу.

І, памаўчаўшы, ціха дадала:

— Учора фашысты зьбілі Ганса Курта... Я табе забылася сказаць пра гэта. Яны злавілі яго з лістоўкамі. Нам трэба быць напаягове. Як-жа я паеду? Кінуць усіх нашых?

— У Савецкім саюзе ты ня будзеш чужою, Эльза!—упікнуў Богуш—І мне будзе цяжка без цябе,—цішэй дадаў ён.

— Ну воць і глупства! У цябе будзе шмат працы. Вам там патрэбны інжынэры. І наогул у нас яшчэ тры месяцы. Яшчэ шмат чаго можа быць...

— Напрыклад—рэвалюцыя ў Нямеччыне?—засьмяяўся Богуш. Тады я застаюся тут.

— Ты павінен ехаць. Ты патрэбен там. Гэтак-сама патрэбен, як я тут.

Богуш ласкава ўзяў Эльзіну руку і сьціснуў у сваёй.

— Ты гаварыла з братам?

— Не яшчэ. Ён сам даўно ўжо [ведае.

— Ну і што?

Эльза, як-бы жартам, сказала:

— Ён неяк сказаў мне: „Мы тваё вяселье справім у чырвоным клубе машынабудаўнічага заводу Фройнда. Толькі да таго часу завод будзе ня Фройндаў, а наш“. І дадаў, што ён, Макс Імэрман, пастараецца, каб гэта вяселье адбылося як хутчэй.

Богуш усміхнуўся.

— Я даўно ўжо ня бачыў Макса. Перадай яму² вітаньне і скажы, што я днямі зайду да яго.

Ярка пыхнуў сыгнал. Каля вакзалу спыніўся электрацягнік. Забегалі людзі. Потсдамскі вакзал зрабіўся яшчэ шумнейшым. Ён напоўніўся да краю жаночым сьмехам, тлумам, гамонкаю. Эльза, разьвітваючыся, прытулілася да Богуша і адыйшла. Успыхнулі каляровыя агні. Прагучэлі званкі. Замітусіўся і пачаў раставаць натоўп. Тоўсты спакойны шуцман стаў пры выхадзе, паважны і нярухомы.

Над Бэрлінам плыў вячорны трывожны гул.

III

На заводзе Штальмана ўжо чацьвёрты дзень ішла за-бастоўка.

Стары Фрыдрых Штальман з нецярплівасьцю чакаў у асабняку на Кюрфюстэнштрасэ сына. Ён быў устрыжаны і ўзнэраваны. Становішча рабілася ўсё больш небясьпечным.

Стары Штальман падыходзіў да тэлефону і пытаўся ў трубку:

— Ну як?—І трывожна слухаў.

З трубка нечы лагодны голас адказваў:

— Бяз зьмен... Але ёсьць надзеі... Правадыры, выяўлены...

Мы дзейнічаем... Не хвалойцеся.

І Фрыдрых Штальман ізноў пачынаў чакаць сына. Ён адчуваў сябе самотным. Аркуш „Berliner Börsen Zeitung“ нярухома ляжаў на тоўстых мяккіх каленях. У роце гасла сыгара (Фрыдрых Штальман заўсёды выпісвае іх з Гамбургу).

Ён хацеў бы пагаварыць зараз з сынам. Расказаць пра новыя ўчынкi нахабных Нэйкельнаўскіх камуністаў. Пахваліць слаўных малайцоў са Штальгольму. Даведацца пра біржавыя навiны. Распытваць пра сынавы навуковыя заняткі.

Калісьці Фрыдрых Штальман быў зусім ня тым, чым ён ёсьць цяпер.

Да 1914 г. ён працаваў нікому невядомым асыстэнтам у хэмічнай лябараторыі ў Нэйкельне. Чыгуначныя склады, вадакачкі Гляйздрайку, цяжкія сьцены фабрычнага Моабіту праходзілі праз яго жыцьцё. Тады Штальман ня марыў нават пра асфальтавае люстра Унтэр-дэн-Ліндэн, пра пыхлівыя вiллы і асабнякі. Беднасьць жорстка заціскала сям'ю Штальманаў. Але сын упарта вучыўся, рыхтуючыся ў інжынэры. Фрыдрых Штальман зьбіраў пфэніг да пфэніга і... у чатырнаццатым годзе раптоўнае багацьце, нечаканае шчасьце. Праўда, яно здабыта было ня зусім сумленна, але хто пра гэта ведае?

Фрыдрых Штальман ня любіць успамінаць пра гэты год. А тым часам тады пачаўся ягоны рост. Гады вайны толькі дапамаглі. Вайну людзі звыклі ўспрымаць як страшэннае пудзіла, крываваю вакханалію, развал, зьбядненьне. Дарэмна, зусім дарэмна! Праўда, за час вайны Нямецчына згубіла амаль усё. Голад сьці-

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

снў рабочыя ваколцы. Але разумнаму чалавеку можна было пажывіцца з вайны. Вайна дала Фрыдрыху Штальману ўсё, што ён цяпер мае.

З 1914 году пачаўся яго рост. У гэтым годзе Фрыдрых Штальман, нікому невядомы працаўнік хэмічнае лябараторы ў Нэйкельне, зрабіў выдатную вынаходку. Яна дала яму першы капітал, першую цагліну ў падмурак, з якога пачаўся буйны нястрыманы рост Фрыдрыха Штальмана.

У 1914 годзе ў хэмічнай лябараторыі, дзе марнеў Фрыдрых Штальман, працаваў адзін дзівакаваты стары прафэсар. Казалі, што ён працуе над вялікаю навуковаю праблемаю. Калі-б прафэсар развязаў яе, дык ён перавярнуў-бы ўвесь сьвет.

Быў ён надзвычай маўклівы і замкнёны. Шмат хто лічыў яго за вар'ята. Але былі чуткі, што ў навуковых колах прафэсарава імя вымаўляюць з павагаю і яшчэ часцей са спачуваньнем. Сваю маёмасьць прафэсар усю патраціў на шалёныя досьледы, і ніхто больш не хацеў яму дапамагаць. Мабыць таму ён прапанаваў свае паслугі хэмічнай лябараторыі ў Нэйкельне.

Дык вось гэты прафэсар зрабіў выдатную каштоўную вынаходку. З прафэсарава падзёртага партфэлю яна трапіла ў рукі будучага волата Фрыдрыха Штальмана, каб пакласьці першую цагліну яго росту. Хутка Штальман узяў патэнт на сваю вынаходку. Стары прафэсар прышоў у лябараторыю змучаны і яшчэ больш замкнёны. Фрыдрых Штальман стараецца не ўспамінаць пра тую цяжкую гутарку, якая адбылася паміж ім і старым дзіваком-прафэсарам. Прафэсараў твар пакутліва крывіўся і дрыжэў. Ён быў больш здзіўлены, чым прыбыты прапайай вынаходкі.

— Вам ніхто не паверыць! Зразумейце гэта—ніхто не паверыць, што вы вынайшлі!—гаварыў ён Фрыдрыху Штальману.

Але-ж паверылі. Прафэсар ня здолеў давесці свайго права на вынаходку, а можа не захацеў. Неўзабаве пасля гэтага ён выехаў з Бэрліну кудысьці ў свой мізэрны маёнтчак у расійскай Польшчы. Больш пра яго ніхто ня чуў. Жалезнаю ступою прайшла вайна і змяла старога прафэсара.

У прафэсара застаўся сын. Гаварылі, што яго ўзяў да сябе вядомы бэрлінскі вучоны Стронг, башкаў таварыш. Фрыдрых Штальман не хацеў успамінаць пра гэта. Усякія думкі пра мінулае ён упарта адганяў. Няма нікага мінулага! Ёсьць сягонешні славуты Фрыдрых Штальман:

І зноў зьнімаў стары Штальман слухавую трубку. Узнэрвована і злосна пытаўся.

І чуў лагодны адказ:

— Яны здорава трымаюцца... Але дармо—мы дзейнічаем.

А палове на дзiesiąтую пад'езды гранітнага кіно-тэатру „Уфа-Палас“ распухлі ад натоўпу. Ён сыходзіў па каменных сходках, расплываўся на плішчах, урываўся звонкаю гамонкаю ў вячэрнюю мітусьню вуліц. Трамвай, аўто, таксі навывперадкі разбіралі людзей. Панэлі прынялі новыя ручаі і пагусьцелі ад гэтага, а вуліца зрабілася яшчэ шумнейшаю, жвавейшаю, поўная да краёў вячорным гулам.

І дрыготка трымцелі над ёю—сінія, белыя, апэльсінавыя агні—контурны гранітнага кіно. Агністыя зігзагі літараў беглі ўспышкамі па шчыце даху. Яны, здавалася, хацелі адарвацца, разagnaўшыся, паплысьці над вячорным Бэрлінам бадзягаю—рэклямаю, жартаўліваю гульнёю святла.

Але, разagnaўшыся, згасалі і йзноў нараджаліся, жоўтыя, сінія, апэльсінныя. Спакойна над уваходам палала назва фільму.

Оскар Штальман выбіўся з густога натоўпу і паклікаў таксі. Запальваючы сыгару, сказаў шофэру адрас і дадаў:

— Кафэ Вільгельма... Хутка!

Мякка зашумелі шыны. Замільгалі вячорныя агні.

У кафэ Вільгельма, насустрач Оскару Штальману, падняўся з-за століка ў кутку прысадзісты пахмуры чалавек. Ён далікатна выцягнуўся перад ім і сказаў:

— Усе ў зборы, гэр Штальман. Даўно чакаюць вас.

Гэр Штальман адчыніў дзьверы ў асобны габінэт кафэ. Адтуль вырваўся шум галасоў і спрэчак, але дзьверы зачыніліся і звонка бразнуў ключ.

У кафэ мяккай грала музыка. З вуліцы ўрываўся гоман, сырэнны аўто.

Бэрлін пачаў жыць ночным жыцьцём.

IV

У той самы дзень у сям'і Імэрманаў здарылася няшчасьце.

Эльза вярнулася з работы позна і не застала ў дварэ брата Стары Імэрман быў у кватэры адзін... Ён моўчкі курыў сваю люльку, уставіўшыся сьляпымі вачыма ў падлогу.

Вочы стары Імэрман згубіў на франтах пад Вэрдэнам. З вайны ён вярнуўся зранены, атручаны газамі.

На рып дзьвярэй Імэрман павярнуўся і абыякава сказаў:

— А, гэта ты, дачка? А Макса няма...

Ізноў пачаў цягнуць люльку, нешта ўважліва разглядаючы за вакном нявідущымі вачыма.

— Ён сказаў, што вернецца позна...

Эльза клапацілася каля газавых пліткі, гатуючы вячэру. На жоўтай камодзе ляжалі, неахайна кінутыя, яе шапачка і рабочая блюзка.

У пакой ўбегла гаманлівая суседка Марта, жонка мэталіста Тэо.

— Вечар добры, дзядзя Імэрман! А Макс пайшоў разам з мам да старога Фуса. Там сёньня мае быць сход. Бадай што вернуцца позна.

— Яны зусім ачмурэлі, гэтыя чэрці!—сказала яна Эльзе праз кейкі час.—Пачалі ўжо высыляць за нявыплат кватэрных грошай. Можна яны гэтым думаюць сарваць забастоўку?

— Ну, гэта ім ня ўдасца!—кінула ў адказ Эльза.

Марта паківала галавою і сказала:

— Ня ведаю, што будзе. Яны нешта рыхтуюць. Гэта ўсе нашы ведаюць.

Эльза клапацілася каля вячэры і на хаду адказвала Марце.

— Крывога Крафта ўчора высылілі! Ты ведаеш пра гэта Эльза? З чатырма малымі выкінулі на вуліцу! Нічога не дапамагло—ні просьбы, ні сьлёзы.

— Яны ведаюць, каго высыляюць!—прахрыпеў з крэсла стары Імэрман.

Эльза раптам ускінула твар і закрычала на Марту:

— Так, яны ведаюць, каго высыляць! Крафта арыштавалі першага мая? Курт за выступленьне сядзеў? Вось, глядзі—Іх ужо няма ў Нэйкельне. Іх выселілі за нявыплат кватэрных грошай! Дурная ты, Марта! Ня ў тым рэч! Яны хочуць ачысьціць Нэйкельн ад камуністаў! Яны баяцца ўзяць адразу, ловаць, вырываюць па частках.

Эльза расчыранелася, валасы ў яе раскідаліся, і ўся яна зрабілася злоснаю і суроваю.

— Я-ж ведаю!—загаварыла Марта:—у Вэдынгу тое самае. На рабочы Вэдынг яны даўно ўжо востраць іклы. Там так проста бяз прычыны выкідаюць і на месца выселеных усяляюць фашыстаў.

Марта доўга яшчэ гаварыла, і стары Імэрман, схіліўшыся над сталом, прыслухоўваўся да яе выкрыкаў. Ён усё глядзеў сьляпымі вачыма на агонь. На стале перад ім стыгла, спускаючы белую пару, шклянка кавы.

Калі Марта зьбіралася ўжо выходзіць, на сходках лесьвіцы за дзьвярыма пачуўся цяжкі тупат ног, прыглушаныя галасы і гоман. Людзі марудна ўзьбіраліся па сходках, нібы несці нешта цяжкае. Былі чутны заглушаныя галасы:

— Цішэй ты... Асьцярожна!

Калі адчыніліся дзьверы, у пакой увайшоў стары Фус і, зьняўшы шапку, прывітаўся.

— Добрага вечару, Імэрман! Ты пазнаеш мяне? Гэта я, Фус.

І нека вінавата, з-пад ілба, зірнуў на Эльзу. Але каля яго ўжо стаяў высокі кашчавы Тэо і гарача гаварыў:

— Ты ня бойся, Эльза... Страшнага нічога няма... Проста была сутычка... Напалі фашысты. Ну і... Макса крыху таго...

Эльза з крыкам кінулася да людзей. Яны асьцярожна ўнеслі ў пакой і паклалі на ложка Макса.

Ён быў няпрытомны. На разьбітай скроні запыкліся згусткі крыві. Вопратка была падзёрта і з пашматованага правага рукава, сьцякаючы па пальцах, капала на падлогу кроў.

Марта з размаху кінула на падлогу чайнічак і закрычала на Эльзу:

— Хутчэй! Давай цёплае вады! Трэба перавязаць—ён крывёю сходзіць!

Ад яе крыкаў зрабілася ў пакоі трывожна і страшна. Стары Імэрман устаў з крэсла і, хістаючыся, пільна ўзіраючыся сьляпым тварам, паўтараў:

— Макс, што здарылася? Макс...

Рабочыя шчыльным кругам сталі вакол ложка і маўчалі. Мэталіст Тэо палышоў да вакна і глядзеў у густую цемру начы.

Сход у старога Фуса падыходзіў да канца, калі ў пакой ўвайшлі два паліцыянты. Нехта сказаў пра сход, нехта здрадзіў. Але паліцыянты нічога не рабілі. Яны слухалі да канца, нікога не чапалі. Потым выйшлі. І калі пачаў гаварыць Макс Імэрман, у пакой уварваліся малайцы са Штальгольму. Яны адразу пачалі бойку. У пакоі зрабілася цёмна—нехта табурэтам шыбануў у лампу і яна са званам разьбілася. Ніхто ня ведаў, колькі іх там было. Білі бязлітасна—бутэлькамі, крэсламі, ботамі, кастэтамі, нажамі. Але фашыстам не шанцавала—іх хутка выціснулі з пакою і, пасья кароткае бойкі на лесьвіцы, выштурхнулі на вуліцу. Тут, як заўсёды запозна, падасьпела паліцыя. Кінулася арыштоўваць. Макс Імэрман ляжаў на сходках, і Тэо, выцягнуўшы яго на вуліцу, павалок. На рагу дагналі астатнія рабочыя і, ратуючыся ад паліцыі, прынеслі:

— Сволачы...

Рыпнулі дзьверы, і ў пакой увайшоў доктар. Ён быў дужа разлеваны, што яго патрывожылі гэтак позна. Нездаволена мармычачы, ён сарваў бінты, агледзеў раны, паслухаў пульс. Аглядаючы, незадаволена ківаў галавою.

— Так. Рана ў галаву... Пашкодджаны чэрап... Пералом рукі. Нажовая рана ў тую-ж самую руку. Так...

Устаў зусім хмуры і, наклаўшы апошнія бінты, прабурчэў:

— Небясьпечнага няма нічога. Хаця, гм... месяцы паўтары давядзецца праляжаць.

Ён зьвярнуўся да Эльзы:

— Вы сястра параненага?

Эльза кінула галавою.

Доктар паглядзеў на сьляпога Імэрмана, на групу рабочых і ўжо мякчэй сказаў Эльзе:

— Заўтра раніцою пашлеце па мяне.

І выходзячы з пакою, зноў напамінуў:

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

— Добры дагляд... Заўтра абавязкова пашлеце па мяне.

Калі на сходках заціхлі крокі, да Эльзы падыйшоў, хмурачыся, Тэо і сказаў:

— Гэтаю вось штукаю ўдарылі па Максавай руцэ. Мне так-сама пашанцавала...

Тэо падняў левую руку. Яна была закручана шматкамі кашулі, на якіх густа чырванела цёмная пляма.

— Я ўсё-ж такі вырываў гэту штуку ў яго... і пакінуў што-кольвечы яму на ўспамін.

Тэо пахмура ўсміхнуўся, крывячыся ад болю, і працягнуў Эльзе кароткі, бліскучы штылет. На ім яшчэ ня высахла кроў.

Замест тронка штылет меў срэбную галоўку зьмяі з высунутым джалам. Яркі блішчэлі на агні рубінавыя вочкі.

— Гэта каштоўныя камяні. Я не памыляюся!..—прахрыпеў стары Фус, узяўшы штылет.

Нейкая думка прышла ў галаву Эльзе.

— Я недзе бачыла гэта!—шаптала яна.

Эльза вырвала ў Фуса штылет і паднесла да агню.

Рубінавыя вочкі срэбнае зьмяі хітра гарэлі, бліскаючы ад святла. Яны міргалі Эльзе, і, здавалася, тонкае джала дрыжыць у зьмяіным роце.

І раптам Эльза ўспомніла: музыка, кафэ. Тонкія выпешчаныя пальцы круцяць тоўсты чорны кій. За цьмяным пэнснэ туманяцца халодныя вочы. Сьціснуты ў хцівай складцы тонкія вусны. І ў тонкіх выпешчаных пальцах—тонкім джалам да Эльзы—срэбная галоўка зьмяі з рубінавымі вочкамі.

— Штальман!—ускрыкнула яна:—Оскар Штальман.—

І памкнулася бегчы. Стары Фус затрымаў яе, а высокі кашчавы Тэо радасна засьмяяўся і здаволена сказаў:

— Ну, вось і ўсё добра. Я нядарма адбіраў гэту штуку. Маём рэч—знойдзем і гаспадара. Я яму скажу, што ў мяне чартоўскі баліць мая левая рука.

V

Увечары да Богуша прышоў Оскар Штальман.

Богуш канчаў пісаць ліст і, прывітаўшыся, папрасіў прабачэньня.

— Пачакайце крыху мяне—я зараз скончу, і тады пагаворым.

Оскар Штальман паклаў на крэсла капялюш і прысеў на канапу, закурыўшы сыгару. Абыякавым позіркам ён аглядаў сьцены пакою. Яны былі бадай што пустыя. Толькі над сталом у драўлянай рамцы вісела невялічкая карціна, напісаная алеем. На карціне было грузкае непраходнае балота. Па „вакне“—маленькім вазарку, якое прабівалася з балота, на хісткім чаўне стаяў селянін. У роце ў селяніна была кароткая люлька. Ён касіў

з чаўна зялёную асаку. Бурая багна хлюпала навакол. Штальман доўга глядзеў на карціну і думаў:

„Мабыць гэта ляндшафт з Богушавае радзімы“.

І запытаўся ў Богуша:

— Гэта ў якой краіне?

— Палесьсе. Мазыршчына.

Богуш шпарка дапісваў апошнія радкі. Скончыўшы, надпісаў на канвэрце адрас і запрасіў Штальмана бліжэй да стала. Ён выцягнуў са століка дзесятак сьпісаных аркушыкаў паперы.

— Вось гэта,—сказаў Богуш,—тое, што перадаў мне мой таварыш на радзіме. Гісторыя гэтага дакуманту дужа цікавая...

Штальман падсунуўся бліжэй да стала і нарыхтаваўся слухаць.

— Вось, паслухайце,—пачаў Богуш.—Прыблізна ў пачатку сусьветнае вайны мой таварыш, які жыве цяпер там на маёй радзіме, робячы рамонт у адным касьцёле на Палесьсі, выпадкова знайшоў захаваную пад плітамі касьцёлу скрыню. У гэтай скрыні была машына. Як расказваў мой таварыш, тая машына мела нязвычайную сілу. Яна пускала тонкія праменьні блакітнага колеру, якія без перашкод праходзілі праз мэталі і камень. Мала таго, паводле гаворкі таго чалавека, праменьні мелі здольнасьць разбураць і рабіць на попел жывую арганічную матэрыю. Так, напрыклад, калі ён там, у касьцёле, неасьцярожна абыходзіўся са сваёю знаходкаю, блакітныя праменьні, зьнянацку ўпаўшы на голуба, што ляцеў за вокнамі, ператварылі яго ў попел, які рассыпаўся па ветры. Сьдены касьцёлу, расказваў мне таварыш, былі прабіты праменьнямі наскрозь... Ён мне расказваў шмат дзіўнага пра гэту машыну. Скажаць па праўдзе, я да гэтага часу яму ня веру. Ня ведаю нават, чым можна растлумачыць такую фантастычную выдумку. Але ён перадаў мне гэтыя паперы. Ён захапіў іх тады з касьцёлу. І, ведаеце, у мяне зьявілася фантастычная думка. Тут гаворыцца пра атамны апарат.

Штальман здзіўлена падняў бровы і ў неразуменьні зірнуў на Богуша.

— Ён нармальны, той ваш таварыш?

— Зусім здаровы чалавек,—сказаў Богуш.—Калі-б гэта мне сказаў хто іншы, я не паверыў-бы яму і не зьвярнуў-бы на гэту справу ніякае ўвагі. Але цяпер я павінен разабраць гэтыя паперы.

— Пачнем...—коратка сказаў Штальман.—О, ды тут напісана па-нямецку!

Штальман аглядзеў укритыя рысункамі і формуламі балонкі і пачаў голасна чытаць.

Вось як пачынаўся ўрывак нямецкага рукапісу: *)

*) Тут выкінуты амаль усе формулы і рысункі, якія-б былі цяжкімі і нуднымі для чытача.

„...Такім чынам выходзіць, што вызваленне ўнутрыатамнае энэргіі, аснованае на прымусовым, падначаленым чалавецтву распадзе атамнага ядра, немагчымая рэч.

Я быў у адчаі, бо сам сабе давёў, што тое, да чаго я ўсё жыццё імкнуўся, немагчыма. Уся мая шматгадовая праца, на якую я паклаў усе сілы, маемасьць і энэргію, была дарэмнаю. Вынікі гэтае вялізарнае працы давялі мне, што працаваць было няварта.

Дурны! Я стаяў ужо на парозе разгадкі вялікае таямніцы.

Праца ня была дарэмнаю. Яна, разам са сваім вынікам, дала мне глыбокія веды аб тым атаме, які я дарэмна стараўся разьбіць, каб вызваліць яго вялізарную энэргію. Яна дала мне веданьне складу гэтых атамаў, іхных камбінацый, з якіх складаецца сьвет і ўсё, што ў ім ёсьць. Гэта праца дала мне разгон для новых адважных думак, якія прывялі мяне да перамогі. Яна, нарэшце, дала мне магчымасьць вынайсьці шэраг удасканаленых прылад, што дапамаглі мне перамагчы канчаткова.

На працягу мае працы я пераканаўся, што маса і энэргія, па-першае, эквівалентны адно аднаму і, па-другое, здольны ператварацца адна ў другую. Маса можа ператварацца ў энэргію. Калі ў якой небудзь замкнёнай сыстэме адбываюцца працэсы, у выніку якіх памяншаецца агульная маса целаў, якія складаюць гэту сыстэму, дык такая зьмена масы павінна весці за сабою вылучэньне адпаведнае колькасьці энэргіі.

Гэтыя тэарэтычныя высновы вялі мяне да перамогі.

Неяк, зусім выпадкова, я пераглядаў ужо даўнюю гіпотэзу Проўта, які даводзіў, што ўсе элементы зьяўляюцца пабудоваю з аднаго першапачатковага элементу—вадароду. Я ведаў, напрыклад, што чатыры атамы вадароду складаюць сабою гелій.

І вось у часе досьледу над вызначэньнем атамнае вагі гелію і вадароду я напаткаў цікавую зьяву.

Я ўбачыў, што атамная вага вадароду роўна 1,008. Гэта было мне вядома і раней, але цяпер мне кінулася ў вочы тое, што атамная вага гелію, які складаецца з 4 атамаў вадароду, роўна толькі 4,000. Яна павінна была быць роўнай $4 \times 1,008 = 4,032$. Але-ж бясспрэчным фактам зьяўляецца тое, што атамная вага гелію роўна 4000. Значыцца, недастатковья 0,032 адзінкі атамнае вагі зьніклі ў працэсе стварэньня з атамаў вадароду гелію. Скажам, пры ўтварэньні 4.000 грам гелію з 4,032 грамы вадароду зьнікае 0,032 грамы масы.

Як я ўжо ведаў, маса і энэргія эквівалентны. Маса можа ператварацца ў энэргію. Значыць, гэта маса ў 0,032 грамы ператварылася ў энэргію, якая і вылучылася ў часе ўтварэньня гелію, у часе сынтэзу *) элемэнтаў—гелію з вадародам, як вылучаецца цяплыня пры гарэньні запалкі. Гэта перавярнула ўсе мае думкі.

*) Злучэньня.

Для мяне было ўжо лёгка падлічыць гэту вызваленую энэргію. Гэта колькасць энэргіі (E), выражаная ў эргах, будзе роўна колькасці масы, якая знікла (дэфэкт масы) у грамах (T), памножанай на квадрат хуткасці святла, выражанае ў сантыметрах за сэкунду (C)^{*}

Значыцца, калі адбываецца сынтэз—утварэнне 4,000 грам гелія з 4,032 грамы вадароду, дык пры дэфэкте масы ў 0,032 грамы E (энэргія) будзе роўна:

$E=0,032 \cdot (3 \cdot 10^{10})^2=2,9 \cdot 10^{10}$ эрга, або 700.000.000 вялікіх калёрыяў^{**}).

Гэта азначае—столькі цяплыні, колькі атрымліваецца, калі спаліць 80.000 кг. лепшага каменнага вугалю.

Калі-ж дэфэкт масы будзе роўны 1 гр, дык—

$E=1 \cdot (3 \cdot 10^{10})^2=9 \cdot 10^{20}$ эргаў, або 20,000,000,000 (20 мільярд) вялікіх калёрыяў. Гэта роўна энэргіі, якая атрымаецца, калі спаліць 2.500.000 кг. вугалю.

Гэта вялізарная энэргія далёка перавышае тую, якая вылучаецца пры распадзе атамаў.

Гэта перавярнула ўсе мае думкі. Значыць, энэргія вызваляецца ня толькі пры распадзе атамаў, які (распад), як я пераканаўся, не падначалены чалавеку, але і сынтэзам іх.

Трэба было вынайсьці спосаб сынтэзу элементаў.

Далей я скажу ў гэтым маім рукапісе, як я вынайшаў спосаб сынтэзу гелію з вадароду і ў чым ён заключаецца. Гэта было дужа простаю рэччу, як бываюць простымі большасць вялікіх вынаходак. Паўтараю, што толькі шматгадовая праца над гэтым пытаньнем дазволіла мне зрабіць гэта. Скажу на гэтых балонках адно, што мой спосаб сынтэзу дазваляе вылучаць вадарод непасрэдна з вады і адначасова сынтэзаваць яго ў гелій, вызваляючы пры гэтым энэргію. Вада павінна быць пры гэтым хэмічна чыстаю. Далей, паводле апісаньня і рысункаў майго апарату вы ўбачыце, што яна павінна падавацца строга дакладнымі порцыямі, для чаго ў апарате зроблена адпаведная прылада.

Я вынайшоў спосаб сынтэзу элементаў, вымераў колькасць энэргіі, якая вызваляецца ў часе сынтэзу. Але я ня ведаў аднаго. Я ня ведаў, у якім выглядзе будзе вылучацца энэргія пры сынтэзе. Я ня ведаў, ці дазваляць чалзвецтву формы, у якія вьліецца гэта нявычэрпная энэргія, аддаць яе на карысьць усяго чалавецтва. Я ня ведаў, ці здолее чалавек падначаліць сабе вызваленую ім сілу, накіраваць яе на мільёны рухавікоў, фабрык, заводаў, машын...

^{*}) Хуткасць святла—300.000 км. за сэк. У сантыметрах—3 · 10¹⁰ (трыццаць мільярд)ў).

^{**}) Адна вялікая калёрыя роўна 4,2 · 10¹⁰ эргаў.

Гэта грандыёзная нявычэрпная колькасьць энэргіі дала-б чалавецтву надзвычайныя магчымасьці. Яна дазволіла-б яму перарабіць зямлю, узняцца над тэю жахліваю хаотычнасьцю, у якой яно марнее. Яна-б перайначыла ўсе грамадзкія суадносіны на нашай плянэце ці можа зусім-бы адкінула іх, стварыўшы новы лад, вызваліўшы чалавецтва ад усяго, што дагэтуль замінала яму расьці, ісьці да росквіту...

Мае наступныя досьледы паказалі, што энэргія, якая вызвалялася пры маім спосабе сынтэзу элемэнтаў, вылучаецца ў выглядзе асаблівых электрамагнітных ваганьняў. Гэта былі праменьні, якія знаходзіліся недзе далёка ў недасьледванай яшчэ частцы спектару ўправа ад ультрафіялкавых праменьняў...

— Чорт падзяры!..—тут не хапае некалькіх балонак!.

Штальман спыніўся і пачаў перакідваць балонкі рукапісу.

Але патрэбных балонак ня было.

— Чалавек, які перадаў мне гэты рукапіс,—сказаў Богуш,—помніцца, казаў, што яму нехта перашкодзіў, калі ён быў у касьцёле з атамнаю машынаю. Сьпяшаючыся, ён хаваў машыну і рукапіс на старое месца, а гэта—паасобныя старонкі, якія выпалі з рукапісу і былі згублены на касьцельнай падлозе. Ён потым сабраў што мог і зьбярог да гэтага часу. Але давайце чытаць далей...

„...Такім чынам мой апарат мог быць толькі страшнаю прыладаю разбурэньня. Гэткую нязвычайную сілу чалавек яшчэ не сустракаў. Дзеяньне гэтых праменьняў жудаснае. Яны праходзяць праз усё і ня ведаюць перашкод. Гэта была-б самая страшная машына разбурэньня, якую чалавецтва магло вынайсьці за час свайго існаваньня.

Гэта вырашыла лёс майго апарату.

Цяпер я пераходжу да пабудовы першага ў чалавечай гісторыі атамнага апарату, пабудаванага на аснове вызваленьня энэргіі пры сынтэзе элемэнтаў (у дадзеным выпадку пры ўтварэньні гелію з вадароду). Я раскажу пра пабудову апарату, які, на жаль, мае толькі сілу зьнішчаць, апарату, які я назваў па праву вынаходцы Атамірам прафэсара...

Два галасы разам ускрыкнулі, выгукваючы праклёны і ляянкі на дзвюх мовах.

— Donner-wetter!!!

— Каб цябе пярэном спаліла!!!

— Адзін... Адзін толькі радок!—нібы прасіў у некага Богуш...

ён вырваў у Штальмана рукапіс і, нанова перачытаўшы яго канец, запытаўся:

— Што гэта азначае: „Гэта вырашыла лёс майго апарату?“ Які лёс прызначыў свайму „атаміру“ вынаходца?

Штальман нічога не адказаў. Ён застыў у задуменьні. Яго твар зрабіўся лютуценным, мёртвым. Думкі яго луналі недзе далёка. Нібы сам сабе ён гаварыў:

— Калі толькі гэта праўда... тады гэта—разгадка таго, што дарэмна стараюцца разгадаць найбуйнейшыя людзі сьвету. Калі толькі гэта не містыфікацыя, дык гэта—адкрыццё, роўнага якому ў сьвеце яшчэ ня было. Калі атамір існуе ў сапраўднасці, ён адкрывае новую эру тэхнікі.

І раптам ён устаў і ўпэўнена сказаў Богушу:

— Але я ўпэўнены, што гэта хлусьня! Сучаснаю навукаю даведзена, што вызваліць нутрыатамную энэргію нельга. Гэта немагчыма! Праўда, наколькі я ведаю, тут некаторыя новыя думкі, але ўсё-ж гэта немагчыма. Вы зрабіліся ахвяраю містыфікацыі.

Богуш задумна перагартаў пажоўкляы дробна сьпісанья балонкі.

За сьцяною імпэтным тэмпам заграў раяль. Сын фрау Амалі, што прыехаў на вакацыі, развучваў новы факстрот.

— Аўтар рукапісу,—гаварыў далей Штальман,—відаць, мае багатую эрудыцыю. Я-б хацеў ведаць яго. Магчыма, гэта маньяк—вучоны, які звар'яцеў на сваей „вынаходцы“... Ваш таварыш не сказаў адрасу касьпёлу, дзе ён знайшоў рукапіс?

— Гэта недзе ў Польшчы,—адказаў Богуш.—Адразу ён мне не сказаў нікага, ён нікому ня хоча давяраць свае тайны. Гэты рукапіс ён даверыў мне першаму. Я павінен паслаць яму навуковую ацэнку ўсяго гэтага.

— Напішэце яму, што гэта ўсё—хлусьня і немагчымая рэч,—параіў Штальман.

— Але-ж ён сам бачыў апарат!—сказаў Богуш.

Штальман нічога не сказаў. Ён моўчкі паціснуў плячыма і насунуў капялюш.

— Да пабачэньня, гэр Богуш!—сказаў ён.—Мне няма часу. Дужа ўдзячны, што вы даверылі мне „тайну“ вашага таварыша. Але мая думка—усё гэта містыфікацыя. Да пабачэньня!

Богуш паклаў у шуфлядку рукапіс і моўчкі раскланяўся.

Дома Оскара Штальмана чакаў бацька. Ён падняўся з крэсла насустрач яму і ўсхвалёвана сказаў:

— Забастоўка спынена, Оскар! Мы пайшлі на ўступкі рабочым

— Што-о!?

Сын стаяў перад бацькам раззлаваны і гнеўны. Замяшаны, зьбянтэжаны стары Штальман гаварыў:

— Таварыства несла вялікія страты. Так доўга працягвацца не магло.

Оскар Штальман некаторы час гнеўна глядзеў на бацьку, потым махнуў рукою і выйшаў з пакою. У прыхожай ён кінуў пакаёўцы капялюш і бразнуў дзвярыма габінэту. Доўгі час ён задумны хадзіў па габінэце, потым рашуча сеў за стол і ўзяўся за трубку тэлефону.

VI

Валер Богуш радасны выйшаў з шырокіх дзвярэй савецкага паўпрэдства і шпарка зьбег па сходках ганку. Сёння яму трэба было яшчэ зайсьці ў Вышэйшую тэхнічную школу і ён баяўся спазьніцца туды.

Цудоўная раніца сьвязыла над шырокай геамэтрычна простаю Унтэр-дэн-Ліндэн і бліскала ў шэрагах кволых ліп і каштанаў. Яна адлюстроўвалася ў кожным квадраце наглянцованага асфальту, у кожнай пакрышцы аўто, у кожным цыліндры пасольскае, музэйнае, гатэльнае Унтэр-дэн-Ліндэн.

Унтэр-дэн-Ліндэн азначае— „Пад ліпамі“. Сапраўды, уся шырокая вуліца плыла машынамі, натоўпамі пад чатырма шарамі высокіх ліп і каштанаў. Яны беглі аднекуль здалёк, ад замковага мосту на Шпрэе, ад багатых музэяў на Unsel-museum, міма велічнага гмаху арсэналу, міма бывалешніх палацаў Вільгельма і вялікага тэатру Мэтраполь. Яны прабягалі паміж будынкаў французскага і ангельскага пасольства і тут, за Брандэнбургскімі брамамі, выбягалі натоўпамі на асфальтавыя дарожкі вялізнага зялёнага Тіргартэн.

Калісьці ў цэнтры сучаснага Бэрліну быў шырокі зялёны лес. Ён аддзяляў сабою сярэднявечны Бэрлін ад суседніх фэўдальных палацаў і вёсак. Цяпер гэтыя даўнейшыя сельбішчы ператварыліся ў лепшыя кварталы Бэрліну. Даўнейшы лес зрабіўся куды радзейшым, перарэзаўся па ўсіх кірунках асфальтовымі дарогамі і набыў сабе імя—Тіргартэн.

Цяпер з тае дзічыны, што вадзілася ў калішнім Тіргартэн, застаўся толькі адзін бронзавы алень—помнік легендарнаму жыхару калішняга лесу. І замест сярэднявечных паляўнікоў са звонкімі паляўнічымі сурмамі ў засені Зігэс-алеэ (Алея перамог) нязграбна застылі 32 мармуровыя статуі прускіх і брандэнбургскіх заваёўнікаў. І завуць бэрлінцы гэту алею кпліва і гіранічна Рурен-Алеэ*), лічачы за лялькі мармуровыя постаці застылых сярэднявечных паляўнікоў.

Усё, што ляжыць на захад і поўдзень ад Тіргартэн—Бэрлін-Вэстэн. Горад геамэтрычна простых шырокіх вуліц. Вуліцы—пры-

Рурен—лялька.

сады. За прысадамі гэтых вуліц цяжка ўзьняліся незразумелаю гарэзьлівасьцю форм, грубаю сымболікаю дэталей, шэрыя аднастайныя, як калёны нямецкіх салдат, дамы, асабнякі, віллы буржуазіі. Бэрлін-Вэстэн—горад буржуазіі.

Буйна, нястрымана растуць дрэвы. Часам процілеглыя шэрагі вулічных прысадаў сплятаюцца ў дрыготкі зялёны сад. Пад ім па асфальце бегаюць стракатыя зайкі. Сонечныя блікі скачуць па тварах людзей, па аўто, па трамваях, якія, мякка пазвоньваючы, праносяцца пад дрэвамі.

Па галоўнай артэры Бэрлін-Вэстэн—вуліцы Кюрфюрстэндам, падзеленай на пяць панэляў чатырма шэрагамі дрэў, шуме на-тоўп. З вечару Кюрфюрстэндам гарыць агнямі лепшых бэрлінскіх рэстаранаў, магазынаў мод, пад'ездаў вар'етэ, вітрын. Вуліца хвалюецца, імчыцца далей на захад, да Грунвальду. Там, далей, радзеюць начныя кабарэ, цямнее Кюрфюрстэндам. Там—толькі асабнякі і віллы.

З усходу, з поўначы, з паўдня бліскучы, шумлівы, зялёны Бэрлін-Вэстэн ахапілі, цяжка сьціснулі індустрыяльныя рабочыя кварталы: Нэйкёльн, Чырвоны Вэдынг Моабіт... Бэрлін-Вэстэн душыцца ў іхных абнімках. Праз шум кабарэ, вар'етэ, праз дрыготкую цішу віллаў ён чуе цяжкае дыханьне машын, важкі поступ чорных кварталаў. І ўзрушанаю гамонкаю рэстаранаў, шумам аўто Бэрлін-Вэстэн стараецца заглушыць гул чорных кварталаў.

На захад ад Тіргартэн чорныя кварталы шчыльна падышлі і сталі каля Бэрлін-Вэстэн. Блізка падышла галоўная вуліца пахмурага Моабіту. Паўсталі заводы Сіменса і Гальскэ, машына-будаўнічы завод Фройнда. Цяжка нагужаны ляндвэр-канал выцягнуўся тоўстаю зьмяёю ад Тіргартэн да ракі Шпрэе.

Вуліцы навокал носяць назвы вялікіх вучоных, фізыкаў—Фраўэнгофэра, Франкліна, Гэльмгольца. Тут узьняліся высокія, сьветлыя карпусы Вышэйшае тэхнічнае школы, дзе практыкаваўся Валер Богуш.

Было ўжо за другую гадзіну, калі ён вышаў адтуль стомлены і заклапочаны.

Ідучы па сонечнай вуліцы, ён думаў, што ўжо даўно ня бачыў Эльзы. Вось ужо колькі дзён яна ня прыходзіць да яго.

„Што там у яе здарылася?—думаў ён.—Трэба будзе заўтра зьездзіць наведальца“,—канчаткова вырашыў Богуш.

Па дарозе з Тэхнічнае школы Богуша дагнала высокая чарная Эльлен. Богуш працаваў з ёю ў Школе. Параўнаўшыся Эльлен падала яму тоўсты нямецкі падручнік і сказала:

— Вы забыліся яго, гэр Богуш!

І потым дадала:

— Вы мяне праведзяць, гэр Богуш, ці праўда?

— О, калі ласка, Эльлен!

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Яны ўдваіх пайшлі па яркай сонечнай вуліцы моўчкі, абое занятыя сваімі думкамі. Апанутая ў чорнае Эльлен здавалася строгаю, суроваю. Богуш паважаў яе гэткаю сур'ёзнаю, непадобнаю да іншых.

Ідучы, Эльлен пазірала час ад часу на заклапочанага Богуша, хацела нешта сказаць, але раздумвала. Нарэшце, калі павярнулі за рог, яна запыталася абыякавым грудным голасам:

— Вы хутка едзеце, гэр Богуш?

— Так, Эльлен, еду. Тэрмін мае камандыроўкі хутка канчаецца, і я паеду назад, на радзіму.

— Назаўсёды?

Богуш усміхнуўся.

— Канечна. Мяне тут нічога ня трымае. На радзіме мяне чакае праца, шмат працы. Там не хапае добрых інжынэраў.

— Вось як!

Эльлен задумалася, але загаварыла зноў:

— Мне шкода, што вы едзеце. Мы так слаўна працавалі з вамі. Я так прывыкла да вас, і вось неяк ня верыцца, што вы раптам возьмеце і паедзеце адгэтуль назаўсёды.

— Мы яшчэ папрацуем з вамі, Эльлен!— усміхнуўся Богуш. І я з асабліваю ахвотаю папрацюю з вамі. Вы добрая дзяўчына, Эльлен.

Эльлен нецярпліва зморшчыла чорныя строгія бровы і перапыталася:

— У вас не хапае інжынэраў?

— Так, нам трэба шмат, куды больш інжынэраў, чым ёсьць.

— Праўда? Гэта дзіўна. У нас, у Нямеччыне, іх лішак. Больш паловы тых, хто канчае навучальныя ўстановы, не знаходзяць сабе працы. Я ведаю студэнтаў, якія мыюць талеркі ў рэстаранах. Вы ведаеце гэта, гэр Богуш?

— Ведаю.

— А як вы глядзіце на гэта?

Богуш зацікаўлены зірнуў Эльлен у строгі мармуровы твар і не сьпяшаючы адказаў:

— У вас гэта няўхільна. У нас, у СССР, такая рэч немагчыма.

— Вось як!

Эльлен памаўчала і сказала:

— Ваша краіна, мабыць, дужа цікавая, гэр Богуш! Вы гэтак імкнецеся вярнуцца туды. Вы там будзеце добрым інжынэрам!

— Спадзяюся. Што вас навяло на гэтыя развагі, Эльлен?

— Я сёння спаткала свайго калішняга настаўніка. Ён цяпер служыць у рэстаране на Мархштрасе.

Эльлен задумалася і потым зноў загаварыла:

— У вас гэта немагчыма, я ведаю. Вы шчаслівы, гэр Богуш, што жывяце ў гэткай краіне.

Богуш нічога не адказаў. Нейкі час яны ішлі моўчкі.

С — А калі-б вас папрасілі, гэр Богуш, тут застацца, вы-б за-таліся?

Богуш здзіўлена спыніўся.

— Не, вядома...—сказаў ён.

— Праўда? А калі-б я вас папрасіла застацца тут, у Ня-меччыне?

Эльлен засьмяялася. Па яе чорных вачох з даўгімі пушыстымі вейкамі нельга было пазнаць, ці жартуе яна, ці гаворыць сур'ёзна.

— Я зайду калі-небудзь да вас, гэр Богуш. Я хочу пагля-дзець, як жывуць савецкія інжынэры. Можна?

Богуш пакланіўся.

— Калі ласка! Баюся толькі, што вам не спадабаецца ў мяне

— Ціхал..

Эльлен азірнулася і спыніла Богуша. Да іх падыходзіў Карль Клемм—асыстэнт прафэсара Стронга ў Тэхнічнай школе. Ён здалёк махаў ім рукою, і Эльлен незадаволена зморшчылася, ча-каючы яго.

— Я ня люблю гэтага Клемма,—сказала яна.—Вы ведаеце, Богуш, ён абрыдзеў мне сваімі прызнаньнямі ў каханьні.

— Вось як!

Падыходзячы, асыстэнт гаварыў Богушу:

— Я ўсюды шукаў вас, гэр Богуш! Там мне сказалі, што вы толькі што пайшлі з Эльлен, і я пабег даганяць вас.

Ён пераводзіў позірк з Эльлен на Богуша і выціраў хустачкаю лоб. Сярэдняга росту з бялявымі тонкімі валасамі, адкінутымі назад, ён выглядаў дужа маладым, амаль хлопчыкам. Гэта быў прыёмны сын прафэсара Стронга, яго ўлюбёнец і выхаванец.

— Мы пойдзем разам,—гаварыў ён.—Па дарозе я вам рас-кажу ўсё, гэр Богуш.

Але Эльлен раптам нешта ўспомніла і, засьпяшаўшыся, сказала:

— Я зусім забылася, пазове! Прабачце мяне! Мне трэба аба-вязкова сёньня зайсьці ў адно месца. Бывайце!

Рэзка павярнуўшыся, яна адыйшла ад іх. Карль Клемм зірнуў ёй услед і перавёў няпрязны погляд на Богуша. Але праз момант ізноў адкрытая даверлівая ўсьмешка зьявілася ў яго на твары.

— Мяне гэр Штальман прасіў перадаць вам, каб вы зайшлі сёньня да яго. У яго да вас пільная справа. Калі хочаце, пой-дзем разам, або лепш паедзем. Возьмем таксі, добра?

Богуш моўчкі згадзіўся. Нейкі час яны ехалі моўчкі. Богуш думаў пра Эльлен і пра яе прызнаньне наконт маладога асы-стэнта і ўсьміхаўся. Вуліца шумела. Праносіліся міма шыльды і вітрыны. Пякло сонца.

Маўчаньне парушыў асыстэнт.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

— Вы, я чуў, прывезьлі з СССР цікавы рукапіс, гэр Богуш? Богуш узрушыўся і з запытаньнем зірнуў на асыстэнта.

— Так. Вам сказаў Штальман? А што?

— Нічога. Я таксама цікаўлюся праблемаю атамнае энэргіі. Адзін час я працаваў над гэтым. І ведаеце, гэр Богуш, я ўпэўнены, што праблема вызваленьня нутрыатамнае энэргіі будзе калі-небудзь разьвязана. Магчыма, нават раней, чым мы думаем. І тады адбудзецца вялікая рэвалюцыя ў тэхніцы. Чалавецтва атрымае нявычэрпныя запасы энэргіі. Тое, што цяпер для чалавека немагчыма, тады будзе зусім проста здэійсьніць. Цяжка нават і ўявіць, якою будзе тады чалавечая культура.

Богуш нічога не адказаў Клемму. Усе гэтыя дні ён думаў пра дзіўны рукапіс, прывезены з радзімы. Але ён быў ўпэўнены, што тут нешта ня так, блытаючыся ў догадках, ні да чаго ня прыходзячы.

— Між іншым, мой бацька,—гаварыў асыстэнт,—таксама шмат працаваў над гэтым пытаньнем. Уявеце—ён працаваў над праблемаю распаду атому яшчэ ў 1914 годзе, калі яна амаль ня высоўвалася. І, здаецца, ён шмат чаго дасягнуў...

— Ваш бацька хіба не прафэсар Стронг?—запытаўся Богуш. І зараз-жа пашкадаваў, што запытаўся. Клеммаў твар раптам пасуровеў, і ён холадна сказаў:

— Не. Мой бацька памёр... Яго расстралялі. У пачатку вайны, калі я пайшоў на фронт, ён раптоўна выехаў з Бэрліну. У яго тут здарыліся нейкія няпрыемнасьці, я дагэтуль ня ведаю якія. У 1915, прыблізна, годзе, я атрымаў ад яго ліст. Я быў тады на французскім фронце. Яго праца над атамам удавалася. Ён пісаў, што блізка да вырашэньня гэтае праблемы. Гэта быў яго апошні ліст. Фронт некалькі разоў праходзіў па той палосе, дзе ён жыў, і калі ў 1917 годзе з нашымі войскамі дабраўся да нашага маёнтку, я не знайшоў ні яго, ні бацькі. Маёнтак быў спалены, зруйнованы. Адзін селянін паказаў мне бацькаву магілу.

— Хто яго расстраляў?—ціха запытаўся Богуш. Яму зрабілася неяк няёмка, ён шкадаваў, што пачаў гэту гутарку.

Клемм хруснуў пальцамі і марудна адказаў:

— Расійская контр-разьведка. Яго абвінавацілі ў шпіянажы. Бачыце, ён быў немец.

Клемм няпрыязна адсунуўся ад Богуша, і апошні раптам адчуў, што асыстэнт ненавідзіць яго, ненавідзіць незразумелаю нянавісьцю, і таму нянавісьць рабілася страшнейшаю, суровейшаю.

— Я вельмі спачуваю вам, гэр Клемм, — сказаў, каб парушыць нялоўкае маўчаньне, Богуш.—Якая недарэчная сьмерць! Але вы павінны ведаць, што гэтая расійская контр-разьведка,

апрача вашага бацькі, расстраляла нямала нашых рэвалюцыянараў. У 1917 годзе я сам біўся з ёю—з жандармэрыяй, з белавардзейцамі.

Але Карль Клемм адварнуўся ад Богуша, холадна зірнуўшы на яго, і нічога не адказаў. Праз усю дарогу аж да Штальманавага дому яны не сказалі больш ні слова.

Штальман сам спаткаў Богуша і Клемма і зараз-жа павёў іх у свой кабінэт. Там ужо было досыць накурана. У хвалях сьгарнага дыму сядзеў нейкі таўставаты мужчына з крыху апухлым тварам, з чорнымі пальчаткамі на руках.

— Знаёмцеся, Богуш,—сказаў Штальман.—Мой таварыш, доктар філёлёгіі Густаў Штрайбэрг. Чалавек, як бачыце, зусім ня нашае галіны.

Штрайбэрг бліснуў радам залатых зубоў і паціснуў Богушу руку.

— Я ўжо ведаю ваша прозьвішча,—сказаў ён Богушу,—мне шмат расказваў пра вас гэр Штальман. Дужа рады пазнаёміцца са здольным савецкім інжынэрам.

Богуш нешта прамармытаў на камплімент.

— Бачыце, гэр Богуш,—пачаў Шгальман,—група нашых філёлёгаў наладжае навуковую паездку ў М.. Гэта ў Польшчы. У М... ёсьць цікавы старадаўні касьцёл. Пры ім надвычай багатая старая бібліятэка і музэй. Нашы філёлёгі маюць там знайсьці шмат чаго цікавага. Прынамсі гэта паездка будзе мець больш характар экскурсіі, лёгкае турыстычнае пагуляньні па глухіх кутках польскае Беларусі. Здаецца, вам гэта будзе цікава, а гэр Штрайбэрг быў гэткі ласкавы, што запрасіў вас і мяне прыняць удзел у экскурсіі.

— Да таго-ж,—дадаў Штрайбэрг,—вы нам можаце дапамагчы ў разборы некаторых старых дакумантаў у польскай мове. Вы, здаецца, добра ёю валодаеце?

Богуш задумаўся. Чамусьці ў думках зноў усплыў атамір, пра які гаварыў рукапіс невядомага прафэсара-вынаходцы.

„Ён-жа бачыў сам гэты атамір!—думаў Богуш пра свайго таварыша, што перадаў рукапіс.— Ня можа быць, каб ён хлусіў! Што калі атамір існуе? Я магу знайсьці яго, паехаўшы ў Польшчу“.

Моцнае жаданьне разгадаць гэту загадку апошнімі днямі ўсё больш авалодвала Богушам. „Паеду!—вырашыў ён.—І там пастараюся ўбачыць“.

І ўголос сказаў:

— Я згодзен, панове!

Штрайбэрг паціснуў Богушу руку і, папраўляючы на тоўстай пераносіцы пэнснэ, сказаў:

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

— Паездка зойме ня больш як два тыдні. Паверце, мы добра прабавім час. Вы ня будзеце шкадаваць.

— І мы зробім гэта ў вольны ад заняткаў час,—дадаў Штальман.

Штрайбэрг устаў і насунаў на лысіну капялюш.

— А цяпер прабачце, я павінен пайсьці, панове!

VII

З Эльзаю Богуш не спаткаўся і назаўтра.

Увечары, калі ён прышоў ад Штальмана, фрау Амалія падала яму толькі што прысланую тэлеграму. Тэлеграма была з радзімы і мела ў сабе толькі пяць слоў:

„Бацька хворы неадкладна прыяжджай Алесь“.

Богуш адразу-ж пачаў зьбірацца ў дарогу. Ранцою ўсё патрэбнае для ад'езду ў СССР было зроблена. У разварушаным пакоі, сярод запакованых чамаданаў, Богуш прысеў за стол напісаць Эльзе. Да самага апошняга моманту ён спадзяваўся яе ўбачыць. Але Эльза ня прышла. Цяпер нечаканы ад'езд адкладваў спатканьне. Сьпяшаючыся, Богуш пісаў:

„Любая! Што здарылася? Чаму ня прыходзіла? Я мушу выехаць на радзіму—хворы бацька. Чакай! Пастараюся хутчэй прыехаць.“

Валер“.

І, пішучы Эльзе, Богуш раптам злавіў сябе на тым, што думае зусім не пра яе і не пра хворага бацьку, да якога мусіў ехаць. У родным калгасе ён спадзяваўся, нарэшце, дакладна даведацца ад таварыша пра нямецкі рукапіс, пра дзіўны атамір, пра яго месцазнаходжаньне, упэўніцца канчаткова, што ён існуе, што таварыш ня хлусіў. А тады... Богуш ня ведаў, што будзе тады, але нейкі інстынкт падказваў яму, што таямніцаю атаміру ён моцна зьвязаны, што загадка атаміру нясе шмат новага, таемнага ў яго жыцьцё. Між іншым, дзе-ж гэты рукапіс? Як ён забыўся ўзяць яго з сабою?

Богуш адчыніў шуфлядку ў століку. Туды ён паклаў рукапіс пасля разбору са Штальманам. І раптам застыў у здзіўленьні—рукапісу ня было. Дрыготкімі рукамі Богуш перакідваў паперы, кніжкі. Выняў шуфлядку зусім. Пераглядзеў іншыя.

Рукапіс нямецкага прафэсара зьнік бяз сьледу.

За сьцяною сын фрау Амаліі зноў пачынаў на раялі модны факстрот. Стрэлка гадзінніка марудна паўзла да гадзіны адыходу цягніка.

— Фрау Амалія! Фрау Амалія!

І, кінуўшыся да гаспадыні, Богуш запытаўся:

— Вы ня бачылі часам?.. Такі стары рукапіс... некалькі старонак па-нямецку. Ён у мяне прапаў са століка.

— Was ist das? зьдзіўлена ўзняла бровы Амалія.—Які рукапіс? Я не чапала ніякіх вашых рукапісаў.

З-за тлустага пляча фрау Амаліі вызіраў круглы твар яе сына. Ён аглядаў разварушаны Богушаў пакой і пакрыўджана гаварыў:

— Мамахэн не магла нічога ўзяць. Што там у вас здарылася, гэр Богуш?

Але Богуш ужо засьпяшаўся выходзіць: да адыходу цягніка заставалася паўгадзіны. Ён рашуча ўзяўся за чамаданы і, прамармытаўшы прабаченьне, перадаў фрау Амаліі ліст.

— Тут да мяне прыдзе фрэйлен... Яе завуць Эльза Імэрман. Вы перадасьце ёй гэта і скажаце, што я павінен быў тэрмінова выехаць. У мяне захварэў бацька.

Увечары Богуш быў ужо далёка ад Бэрліну. Міжнародны экспрэс роўна а 9-й адыйшоў з Бэрліну і шпарка паімчаў праз Польшчу на СССР.

Фрау Амалія спрачалася ў карыдоры з незнаёмым госьцем.

— Гэр Богуш паехаў! Яго тут ужо няма!

— Тым больш патрэбна пакінуць яму запіску,—упарта настойваў госьць. Ён зняў капялюш, і фрау Амалія расьцьвіла ўсьмешкаю:

— А-а, гэр Штальман! Я не пазнала вас... Калі ласка! Як шкода, што вы не засталі гэр Богуша! Ён учора паехаў.

Яна правіяла Штальмана ў Богушаў пакой.

— Ён атрымаў тэлеграму,—гаварыла яна насупленаму Штальману.— У гэр Богуша, здаецца, памёр бацька. Ён паехаў так раптоўна.

Гэр Штальман нічога не адказваў. Ён сеў за Богушаў столік і задумаўся. У пакоі ўсё было параскідана і не на месцы—відаць Богуш сьпяшаўся перад ад'ездам.

— Фрау Амалія,—сказаў ён нарэшце,—пакіньце калі ласка, на хвіліну мяне аднаго—мне трэба сабрацца з думкамі і што-колечы напісаць гэр Богушу.

Фрау Амалія нешта нездаволена прамармытала, але выйшла.

Штальман хвіліну сядзеў нярухома. Потым ён хутка ўскочыў і пачаў шпарка шукаць у століку, паміж кніжок, у паперах.

— Рукапіс...—мармытаў ён.—Няўжо ён забраў яго з сабою?

Раскіданыя паперы шасьцелі пад яго хуткімі пальцамі. Твар Штальманаў быў насуплены і ўстрыжаны. Вось ён радасна ўскрыкнуў. Не, ня тое! Дзе-ж ён? Значыцца, забраў з сабою. Ды як ён мог спадзявацца на тое, што Богуш пакіне рукапіс?

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Штальман расчарована прайшоўся па разварушаным пакоі. Потым сеў і, памакнуўшы пяро ў атрамонт, вывеў на канвэрце.
USSR, Mensk, Zaslavski rajon!..

„Дарагі Богуш,—пісаў праз хвіліну ён,—спадзяюся, вы паехалі ненадоўга. Чакаю далейшых вестак пра наш славуты атамір—вы там зможаце дакладней даведацца, у чым справа. Не забудзьцеся пра нашу паездку ў N-скі касьцёл... Мы вас будзем чакаць...“

Нясьмела рыпнулі дзьверы. Штальман рэзка павярнуўся, спалохана. Яшчэ трымаючыся за дзьверы, перад ім стаяла тая зала-тавалосая дзяўчынка, якую ён неяк бачыў з Богушам. Яна ў незразуменьні блукала поглядам па разварушаным Богушавым пакоі і нарэшце запытальна зірнула на Штальмана. Той устаў і неахвотна пакланіўся.

—Здаецца, мы знаёмыя, з натугаю сказаў ён,—прабачце, я забыўся ваша імя.

—Так, знаёмыя, гер Штальман,—адказала Эльза.

—Вельмі рады з вамі спаткацца ў другі раз—ужо зусім спакойна сказаў Штальман.—Гэр Богуш раптоўна выехаў у СССР. Здаецца, памірае яго бацька. Ды вы сядайце!

Якраз у гэты момант у пакой увайшла фрау Амалія і падала запіску:

—Вы—Эльза Імэрман? Гэр Богуш, ад’яжджаючы, прасіў перадаць гэта вам,—казала яна.

Эльза паклала на прапанованае крэсла доўгі скрутак, які яна прынесла з сабою, і разгарнула запіску. Проста перад ёю сьвятлела вялізнае люстра. У ім адлюстроўваўся ўвесь пакой, і Эльза, чытаючы запіску, пазірала ў яго. Яна бачыла, як з цікавасьцю сачыў за ёю Штальман, курачы сігару. Яго халодныя вочы аглядалі, абмацвалі яе позіркам усю, і Эльза мімаволі пачырванела.

І раптам Эльза заўважыла, як Штальманаў позірк упаў на даўгаваты скрутак, што яна паклала на крэсла, як Штальман з хваляваньнем глядзеў на нешта бліскачае, што высоўвалася з падранае паперы. Твар яго зусім зьмяніўся, настаражыўся, выцягнуўся. Ён пераводзіў позірк са скрутка на Эльзу, але яна ўсё яшчэ перачытвала запіску, папраўляла перад люстэркаю залатыя валасы, што выбіліся непаслухмяна з-пад шапачкі.

У люстэрка Эльза бачыла, як выпешчаная рука з пярсьцёнкам на мезенцы пацягнулася па скрутак. Яна ўся застыла. Рука асьцярожна цягнулася да скрутка...

І раптам Эльза крута павярнулася і дзьве рукі—мужчынская і жаночая—схапілі скрутак.

Злосны ўскрык вырваўся ў Штальмана. Ён скамячыў і кінуў паперу, што засталася ў яго руцэ, а Эльза, уся калоцячыся ад нянавісьці, згрэбліва ўсьміхаючыся, стала перад ім. У яе руцэ

цмяна бліскаў гостры шылет. А на яго тронку ўсьміхалася крывавамі рубінавамі вочкамі срэбная галоўка зьмяі. Штальман адхіснуўся.

— Вы пазнаеце сваю рэч, гэр Штальман?—выразна сказала Эльза. Голас яе быў высокі і звонкі, нядобрая ўсьмешка крывіла тонкія вусны.

Хвіліна замяшаньня... і Штальман, моцна вылаяўшыся, кінуўся да Эльзы. Але яна, крута павярнуўшыся, выскачыла за дзьверы. Абшасы жаночых боцікаў загрузацелі па сходах.

Фрау Амалія спалохана зазірнула ў пакой.

— Што здарылася?—запытала яна ўстрывожана.

— Нічога! — пераводзячы дыханьне, сказаў увесь бледы Штальман.— Дзяўчынка разэрвавалася з прычыны нечаканага ад'езду вашага кватэранта, толькі й таго...

Ён насунуў на лоб капялюш і, ледзь кінуўшы фрау Амаліі, выйшаў.

Ужо на сходках ён спаткаў Эльлен, якая, сьпяшаючыся, узьбіралася па сходках да пакою Богуша. Яна замяшана спынілася, стыкнуўшыся са Штальманам і нейкі час не магла нічога сказаць.

— Вы былі ў гэр Богуша?—запыталася яна нарэшце. Я таксама іду да яго... Па справах школы.

— Гэр Богуша няма,—перапыніў яе Штальман.—Ён выехаў у СССР.

— Назаўсёды?—ускрыкнула Эльлен.

Штальман агледзеў Эльлен і не сьпяшаючы адказаў:

— Не. У яго памірае бацька. Ён яшчэ вернецца. Усяго добрага, Эльлен!

Ён прыклаў руку да капялюша і спакойна пайшоў уніз. Ногі яго ўпэўнена ступалі па сходках. Каля дзьвярэй ён азірнуўся на расчарованую Эльлен, якая ўсё шчэ стаяла на сходках і выйшаў, моцна ляпнуўшы дзьвярыма.

VIII

У рэдакцыю невялічкае Бэрлінскае газэты бомбаю ўляцеў, запыхаўшыся, рэпарцёр Пауль Крумэр. Ён расчыніў дзьверы ў габінэт рэдактара і крыкнуў на хаду:

— Гэр Бэрг! Я з нячуванаю, нязвычайнаю сэнсацыяй. Аддайце зараз-жа загад аб падвойным тыражы сёнешняга нумару. Гэта нешта надзвычайнае! Я заўсёды казаў вам, што я, рэпарцёр Пауль Крумэр, здольны на вялікае...

— Пакуль што я ня бачу гэтага „вялікага“...—стрымана перапыніў рэпарцёра рэдактар.—У чым рэч, Пауль?

Рэпарцёр дрыготкімі рукамі выцягнуў фота-здымак і працягнуў рэдактару разам з дробна сьпісанымі балонкамі інтэрв'ю.

Бровы ў рэдактара здзіўлена палезьлі ўгору. Потым рэдактар пачаў нязвычайна хвалявацца і нарэшце ён шпарка запытаўся ў рэпарцэра:

— Вы першы атрымалі інтэрв'ю? З іншых газет пра гэта пакулі ня ведаюць?

— Можаце быць пэўнымі, гэр Бэрг!—захаплена адказаў Пауль.—Інтэрв'ю атрымаў толькі я адзін і гэта правільна, як правільна тое, што мяне завуць Пауль Крумэр. Гэта было так выпадкова...

Рэдактар усхвалёваны ўстаў і моцна паціснуў рэпарцэру руку:

— Малайчына, Пауль! Малайчына... Альлё!—кінуўся ён да тэлефону.—Так! Гаворыць рэдактар. Прысьпешыце выпуск! Падвойны тыраж... Матар'ял—пасылаецца зараз...

Рэдактар кінуў трубку і пачаў бегаць па габінэце.

— Гэта надзвычайна! Гэта сэнсацыя! Посьпех нашай газеты бяспрэчны.

Тонкі зграбны Пауль бегаў за рэдактарам і падпяваў:

— О так!.. Гэта нязвычайна!.. Гэта сэнсацыйна!.. Вы не ўяўляеце, што будзе сёньня ўвечары ў Бэрліне... Надзвычайна!

Чарговае пасяджэньне Бэрлінскага Навуковага Таварыства па вынаходжаньні новых крыніц энэргіі адбывалася ў вялізнай залі Вышэйшае тэхнічнае школы на Бэрлінэрштрасэ.

А дзесятай гадзіне шырокая зала Вышэйшае тэхнічнае школы пачала напаўняцца. Мора прафэсарскіх галоў хвалявалася ад строгае высокае катэдры дакладчыка да задніх шароў лаў. Тут былі лысыя з рэдкімі кусьцікамі валасоў, што залёрыста тырчэлі над высокімі ілбамі, былі густыя сівыя шавялюры ў колер морскай пены, падобныя на йльвіныя грывы. Таварыства па вынаходжаньні новых крыніц энэргіі было паважанай арганізацыяй. Як гаварыў гэр Стронг, прафэсар фізыка-тэхнічнага інстытуту, які быў на чале таварыства, перад ім ляжала шырокая будучыня.

Зала шумела, была поўная ажыўлёнымі гаворкамі.

— А! Гэр Зімэль! Як жывеце-маецеся?

— Дзякуй... Нішто. Крыху шумна сёньня...

У другім кутку:

— Сёньня сход абяцае быць ажыўленым. Вы не знаходзіце гэтага, гэр Штампф?

— Э-э... Так! Так!

У шчыльным гурце каля катэдры пачыналіся палкія дэбаты. Кашчавы, са зморшчаным, як у эгіпэцкае муміі, тварам; прафэсар нешта даводзіў тоўстаму, прысадзістаму калегу з сіваю шчэцьцю валасоў на галаве.

— Э-э... Вы не разумеете, гэр Гальскэ, аднае рэчы, што энэргія сама па сабе няўміруча... Яна... Э-э...так сказаць... зьменьвае выгляд і...

— ...Але-ж апошнія досьледы ў Паўднёвай Амэрыцы са зьбіраньнем сонечных праменьняў давялі...

Гурт удзельнікаў сходу стаяў каля вялізнае абвэсткі, нешта запісваючы сабе ў блэчкоты.

На абвэстцы першым пытаньнем сходу было:

1) Доклад праф. Стронга на тэму: „Сусьветныя праблемы энэргетыкі“: I) Сучасныя крыніцы энэргіі, II) Сусьветныя запасы апалу, III) Скарыстаньне новых крыніц энэргіі і IV). Праблема скарыстаньня нутрыатамнае энэргіі.

Апошнія пытаньне выклікала ў залі самыя гарачыя спрэчкі. Усё Таварыства ўжо даўно падзялілася на два заядла-варожыя бакі. Адны стаялі за магчымасьць скарыстаньня нутрыатамнае энэргіі, другія даводзілі адваротнае.

Вось і цяпер гэтыя спрэчкі пачалі выбухаць з новаю сілаю, поўнячы залю ўсё большым шумам. Да таго-ж сход сёньня дужа доўга не пачынаўся. Стрэлка перапаўзла праз дзесятую гадзіну, а катэдра дакладчыка ўсё яшчэ заставалася пустою. Гэта нэрвала некаторых найбольш нецярплівых членаў Навуковага Таварыства.

Раптам усё разам судзішылася, гамонка памалу спынілася і ўсе ў залі павярнуліся да катэдры.

Сівы, кашчавы прафэсар Стронг узняўся да катэдры і падняў руку. Ён нецярпліва чакаў пакуль заля сьдзішыцца зусім і потым загаварыў:

— Gnädigen Frauen und Herren...

Толькі цяпер некаторыя заўважылі, што прафэсар Стронг быў нечым усхвалёваны.

Яго голас быў хрыплы і дрыготкі.

— Дазвольце паведаміць шаноўнаму сходу, што спосаб вызваленьня нутрыатамнае энэргіі...

— Спосаб вызваленьня энэргіі...

— ... Вынайздзены!

Па Бэрлінскіх вуліцах бегалі жвавья газэтнікі і выкрыквалі сэнсацыйныя паведамленьні:

— Сэнсацыя! Толькі ў нашай газэце!

— Вынаходка атамнага апарату!

— Нязвычайнае навуковае адкрыцьцё!

— Атамны апарат японскага вучонага!

— Яго завуць—Фуказава Токудзо!

— Крыніца нявычэрпнае энэргіі!

Сэнсацыя абляцела вьчорныя вуліцы Бэрліну.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

У кафе, у трамваях, на панэлях людзі вырывалі ў газетнікаў газеты. Шмат хто ўпяршыню чуў пра атамную энэргію, але ўсе адчувалі надзвычайную сэнсацыйнасьць паведамленьня.

На вуліцах, у рэстаранах, у аўто ішлі палкія гутаркі.

— Вы ведаеце?

— Гэта мае надзвычайнае значэньне!

— Праблема апалу вырашана...

— Рост тэхнікі.

Людзі спыняліся на вуліцах і гаварылі:

— Вы читалі? Апарат мае пакуль што толькі і разбуральную сілу

— Гэта небясьпечна... У выпадку вайны...

— Глупства! Гэта толькі пачатак... Цяпер...

— Хто гэты Фуказава?

— Адкуль ён узяўся?

Два маладых афіцэры ў новых формах, праходзячы, узбуджана гутарылі:

— Гэта японскія хітрыкі. Яны-б захавалі гэту страшную зброю...

— Глупства!.. Небясьпека вайны адамрэ... Гэта-ж нявычэрпныя запасы энэргіі...

— Па берлінскіх вуліцах бегалі газетнікі. Гаварылі, што ўвесь тыраж быў распраданы, што друкаваўся новы і што выдаўца газеты вельмі нажыўся на гэтым выпуску.

Імя рэпарцэра Пауля Крумэра было на вуснах у кожнага.

Сэнсацыйнае паведамленьне прафэсара Стронга выбухам бомбы ўразіла залю Вышэйшае тэхнічнае школы. Спачатку стаяла мёртвая цішыня. Усе прафэсарскія галовы былі ў замяшаньні павярнуты да катэдры, да якога прыхіліўся прафэсар Стронг, выціраючы хусткай лоб. Да прафэсара падышоў яго асыстэнт Карль Клемм, з якім ён рэдка калі разлучаўся і, далікатна нахіліўшыся, нешта прашаптаў Стронгу. Тады той падняўся і, абaperшыся на катэдру, узмахнуў газэтай, якая хавала гэткую сэнсацыю.

— Панове!-усё яшчэ хвалюючыся, пачаў ён. Тут,—прафэсар яшчэ раз узмахнуў газэтай,—каротка паведамляецца аб адкрыцьці спосаба вызваленьня нутрыатамнае энэргіі. Навуковыя факты і абгрунтаваньні, падазеньня ў газэце, не пакідаюць ніякага сумнеьня. Геніяльны вынаходца падышоў да гэтае праблемы зусім з нечаканага пункту погляду, пра які мала хто з нас думаў, і мне хочацца верыць, што атамны апарат сапраўды існуе. Панове, вітаю вас і ўсё чалавецтва з найвялікшым у сьвеце адкрыцьцём!

Якраз у гэты момант служкі ўнеслі пачкі газэт. Нязвычайны шум зьмяшаўся з шэlestам газэтных аркушаў і напоўніў да краю залю.

— Хлусьня! Газэтная выдумка!—чулася з аднаго кутка.

— Ня мысьлю... калі ўдумацца ў гэтыя абгрунтаваньні...

— Я не магу гэтаму паверыць!—крычаў у другім кутку залі мейкі маленькі чарнявы чалавек.

— А тым часам...—адказвалі яму,—тым часам—перад намі апарат... Вырашэньне праблемы надзвычай арыгінальнае. Гэта—навуковы факт...

Каля катэдры, навакол прафэсара Стронга, зьбіліся сівыя кіраўнікі Таварыства і хвалюючыся перачыталі газэту.

— Вы думаеце, гэр Стронг, што гэта праўда?—запытаўся сівы з вялізнаю барадою сакратар праўленьня.

— Я ўпэўнены ў гэтым!—адказаў той.

Бязвусы асыстэнт Стронга кінуў на сакратара абураны позірк. Як гэты чалавек адважваецца сумнявацца ў тым, у чым пераконаны яго прафэсар? Асыстэнт нэрвова прыціскаў газэту да грудзей. На газэтным аркушы чарнела вялікімі літарамі нязвычайная сэнсацыя:

„Найвялікшы здабытак чалавечае думкі! Атамная энэргія вызвалена! Вынаходка атамнага апарату. Атамір мае нязвычайную разбуральную моц! Інтэрв'ю нашага карэспандэнта з гэніяльным вынаходцам“.

Далей ішлі дробныя ўсхвалёваныя радкі:

„Наша газэта мае гонар першаю паведаміць пра найвялікшае з адкрыцьцяў, якое калі-небудзь было на нашай старой плянэце.

„Учора з Японіі ў Бэрлін прыехаў славыты Такійскі прафэсар Фуказава Токудзо, які вынайшаў атамны апарат.

„Фуказава Токудзо ўсё жыцьцё працаваў над праблемаю вызваленьня энэргіі, што заключана ў атамах, гэтых маленькіх цагляных, з якіх складзена ўсё жыцьцё, што існуе на сьвеце. Яшчэ мала каму вядома, што атамы хаваюць у сабе нявычэрпныя крыніцы магутнае энэргіі, вызваленьне якое азначае поўны пераварот у сусьветнай тэхніцы, азначае новую эру чалавецтва. Мы дазволім сабе падаць некаторыя параўнаньні, якія пакажуць нашым чытачом усю веліч гэтае вынаходкі:

„Спальваньне аднае тоны лепшага вугалю ў чыстым тлёне дае каля 5×10^{16} эргаў энэргіі, а зьнішчэньне (атамны распад) аднае тоны вугалю дае 9×10^{26} эргаў. У 18.000 мільёнаў разоў больш! Пры звычайным спальваньні вугалю мы зьнімаем толькі „пенку“ з заключанае ў ім энэргіі. Рэшта застаецца нескарыванаю ў выглядзе дыму, шлакаў, цяплыні. Пры зьнішчэньні-ж (атамным распадзе) матэрыі вугалю нічога не застаецца—ні дыму, ні цяплыні, ні шлакаў. Калі-б мы ўмелі вызваляць цалкам усю энэргію матэрыі, дык 400 грам вугалю з лішкам хапіла-б для таго, каб рухаць на працягу чатырнаццаці дзён усе фабрыкі і заводы, паравозы, параходы, сілавая ўстаноўкі целае дзяржавы.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

„Можаце ўявіць сабе ўсю важнасць адкрыцця спосабу вызвалення атамнае энэргіі!

„Вялікі Фуказавя Токудзо вынайшаў гэты спосаб!

„Гэніяльны Фуказавя Токудзо пабудаваў асаблівы атамны апарат, над якім ён працаваў усё сваё жыццё. Атамір Фуказавя Токудзо мае надзвычайна разбуральную моц. Наконт гэтага японскі вучоны гаварыў, аднак, вельмі асьцярожна і туманна.

„У інтэрв'ю з нашым карэспандэнтам Фуказавя Токудзо меў ласку паведаміць, што пры разьвязку гэтае праблемы ён пайшоў па шляху ня прымусовага распаду атамаў, а сынтэзу элемэнтаў. Гэта зусім новы навуковы пункт погляду.

„Потым гэніяльны вынаходца падаў нашай газэце асноўныя ідэі і навуковыя абгрунтаваньні свайго адкрыцця загадзя напісаныя яго старою рукою на простым кавалачку паперы. Мы асобна падаем іх унізе“.

„Самы спосаб сынтэзу элемэнтаў—ключ свае вынаходкі, Фуказавя Токудзо пакуль што трымае ў сакрэце. У гутарцы з нашым карэспандэнтам японскі вучоны быў ласкавы заўважыць, што атамір мае пакуль што толькі разбуральную моц, і таму ён баіцца аддаць сучаснаму чалавецтву яго сакрэт. Але ў асноўным праблема атамнае энэргіі разьвязана, і ён неўзабаве спадзяецца знайсці спосаб ужытку гэтае энэргіі на мірныя мэты. Тады Фуказавя Токудзо зараз-жа абвесьціць пра гэта чалавецтву.

„Колькі слоў пра самога Фуказавя Токудзо.

„Японскі вучоны прыняў нашага карэспандэнта ў простым пакоі гасьцініцы „Парыж“. Ён быў апрануты ў квяцістае кіманно, якое дужа пасуе да яго. Гасьцінна прапанаваўшы праз перакладчыка сесьці, вучоны пачаставаў госьця-моцнаю японскаю „сакэ“, пасьяля чаго пачаў гутарку. Ён расказаў шмат эпізодаў з свайго жыцця і працы. Фуказавя Токудзо паходзіць з старога славутага роду японскіх князёў. Змалку навука вабіла яго, і ён праз яе пакінуў усё, чым жыў раней. Паводле палітычных поглядаў Фуказавя Токудзо зьяўляецца староньнікам манархічнага ладу. Пра камуністаў вучоны гаворыць з нянавісьцю, але палітыцы ён наогул аддае мала ўвагі. Навука дарэшты запоўніла яго гэніяльны розум.

„Самае цікавае ў Фуказавя Токудзо гэта—яго вочы. Яны заўсёды непакойна бегаюць і дапытліва ўзіраюцца ў кожнага, нібы шукаючы разьвязкі вялікіх праблем, што стаяць перад вучоным. Рухі Фуказавя Токудзо вызначаюцца нервовасьцю, парывістасьцю, якая час ад часу прарываецца праз яго будыйскі велічны спакой. Здаецца ён парываецца ўцячы ад мітусьні Эўропы да ўрачыстае цішыні навуковага габінэту.

„ У Бэрліне Фуказавя Токудзо прабудзе да канца месяца, каб лотым працягваць свой падарож па Эўропе. З вучоным заўсёды езьдзіць яго слуга ангелец Джэк—прыклад пачцівасьці і сумленнае адданасьці свайму вялікаму гаспадару.

Разьтвіваючыся, Фуказавя Токудзо падаў матар’ялы для нашае газэты і сказаў:

„—Тут выкладзены асноўныя ідэі мае працы, кароткія навуковыя абгрунтаваньні вынаходкі. Хай ваша газэта выдрукуе іх разам з інтэрв’ю. Буду вельмі рады паведаміць вашу газэту першай пра канчатковы разьвязак праблемы мірнага скарыстаньня кутры-атамнае энэргіі“.

„Пасьля гэтага Фуказавя Токудзо стомлена апусьціўся на крэсла, і яго слуга пачціва праводзіў нашага карэспандэнта да дзьвярэй“.

На гэтым карэспандэнцыя канчалася. У газэце былі зьмешчаны тры здымкі. На адным, поруч з нейкаю дзіўнаю прыладаю, непадобнаю ні на адну з сучасных машын, быў зьняты кашчавы маленькі чалавечак з рэдзенькаю мангольскаю бародкаю і акулярамі на шчылінках-вачох. Адна рука старога ляжала на дзіўнай прыладзе, а другая была засунута за столку японскага кімана. Пад здымкам ішоў подпіс:

„Фуказавя Токудзо каля свайго атаміру“.

Другі здымак уяўляў сабою Джэка, слугу вучонага. Дужы дзяцюк, па-напалеонаўску скрыжаваўшы рукі, глядзеў шырокім тварам з газэтнага аркушу. Надзвычай скэптычная ўсьмешка расьцягвала яго вусны. Здавалася, што ён сьмяецца з усяе Эўропы, якая была нічым супроць вялікага гаспадара.

На трэйцім здымку вучоны стаяў поруч з танклявым карэспандэнтам і артыстычным гэстам паказваў яму на свой атамір. Зграбны карэспандэнт нешта чыркаў у блёкноце.

Асыстэнт прафэсара Стронга ўздыхнуў і паклаў на стол газэту. Ён думаў пра гэтага дзіўнага Фуказавя Токудзо, у атамір якога ён шчыра паверыў. І яму здавалася, што са зьяўленьнем гэніяльнае вынаходкі ўсё на зямлі зьменіцца, усё набудзе зусім іншыя формы, прадыктваньня поступама новае энэргіі. У яго ўяўленьні паўставалі сотні тысяч заводаў, фабрык, што ў шалёных тэмпях рухалі пасы, колы, выкідвалі ў сьвет груды тавараў, якія амаль нічога не каштавалі. Вялізныя гарады жылі буйным жыцьцём шчаслівых вялікіх людзей, вызваленыя гэтаю вялікаю ня вычэрпнаю энэргіяй ад працы. Па матэрыкох імчаліся маланкамі зьмяістыя цягнікі. Вялізныя вагоны-аэропланы прарэзвалі паветра. І маленькія атамы вугалю кожнага кавалку матэрыі ўлівалі ў жылы плянэты ўсё новыя струмкі жыцьця, штурхалі яе людзей усё далей наперад сваёю нявычэрпнаю сілаю.

І чалавецтва ўзрастала. У вачох асыстэнта ўзьнімаліся новыя гарады палацаў, паркаў і садоў. Гула зямля ад руху нязьлічонных машын, матораў, якіх рухала энэргія маленькіх атамаў, нарэшце вызваленых чалавекам. Чорныя шахты ўрэзваліся ў глыб зямлі. Грандыёзныя тунэлі прарэзвалі горныя хрыбты. Чалавецтва нястрыманаю лаваю перакочвалася па земнай кулі ў вечным імкненьні наперад да новых заваў.

І зямля ўжо не здавальняла яго... Вочы людзей зьвернуты ўжо на далёкія зоркі-плянэты. Дзіўныя апараты пад штуршкамі атамнае энэргіі імчацца ў эфірныя прасторы, пранізваюць мэтэорныя стромы, падаюць на пустэльні далёкіх плянэт. І там чалавек падначальвае сабе новыя стыхіі, дыктуе свае ўласныя законы, сваю волю.

Асыстэнт апусьціўся на крэсла. Дзіўныя атамы! Крыніца нявычэрпных размоў са старым прафэсарам Стронгам, якога ён так паважаў, як найвялікшага ў сьвеце. Стары прафэсар быў упэўнены, што чалавек нарэшце вызваліць энэргію, закладзеную ў атамах, і тады надыйдзе новая эра чалавецтва.

Пасьля марудных доўгіх заняткаў прафэсар часам клікаў асыстэнта ў свой габінэт і там, курачы сiгару, марыў разам з ім пра той час.

— Ніякія грамадзкія зрухі,—казаў прафэсар Стронг,—ня зробіць таго, што дасьць гэты магутны поступ зноў народжанае тэхнікі, велічнае хады навукі. У вокамгненьне зьнікнуць прамысловыя крызісы, адамруць жудасныя войны, што ўзрушалі адвеку старую зямлю, і над чалавецтвам паўстане адзінае сонца, сонца чыстае навукі.

Сьветлыя асыстэнтавы вочы лятуценна глядзелі праз залю. Ён і не заўважыў, як шум у залі сьціх, людзі ўсталі і пачалі разыходзіцца.

Прафэсар Стронг мякка крануў яго старою рукою і сказаў:

— Ну, Кароль, хадзем!

Сход Навуковага Таварыства ўхваліў паслаць да японскага вучонага дэлегацыю, каб дакладна даведацца аб яго адкрыцьці і папрасіць Фуказава Токудзо зрабіць даклад пра сваю нязвычайную вынаходку. Прафэсар Стронг запрашаў паехаць разам з ім і асыстэнта.

Узрушаны Карль Клемм узяўся і моцна сьціснуў руку прафэсара.

— Я хачу верыць у гэтага Фуказава Токудзо!—усхвалёвана сказаў ён прафэсару. —Я пераконаны ў тым, што ён сапраўды разьвязаў гэту праблему. Мне хочацца пабачыць яго.

— Цішэй, сынку! Ня гэтак горача!—з усмешкаю адказаў Стронг. Ён ужо апранаў каля выхаду паліто, а твар яго быў гэтакі-ж узрушаны і ўсхвалёваны, як і ў яго асыстэнта.

ІХ.

Хуткае аўто імчала па Бэрлінскіх вуліцах, адлюстроўваючыся ў гладкім асфальце.

Каля маладога чалавека, апранутага па-эўрапейску, з усходняй нярухомасьцю Будды паважна сядзеў чалавек з японскім тварам. Вялізныя рагавыя акулеры сядзелі на носе гэтага чалавека, чорны капялюш кідаў цень на сіваватую рэдзенькую бародку, што тырчэла пэндзэлем на падбародзьдзі. Яркае кімано цвіліло на пахмурых бэрлінскіх вуліцах нейкаю экзатычнаю, кветкаю і нагадвала зьдзіўленым бэрлінцам маленькія выспы Ніпону, японскае сонца, белую вяршыню Фузі-Ямы, далёкія краіны Ўсходу.

За нязвычайным чужаземцам сядзеў дужы дзяцюк. Ён быў больш звычайны, але і ў ім было штось такое, што прыцягвала ўвагу.

На твары дзяцюка была напісана вялікая павага і пашана да чужаземца. Ён ветла нахіляўся да яго і далікатна яму ўсьміхаўся.

Асыстэнт Карль моўчкі сядзеў каля прафэсара Стронга і абыхава сачыў, як насустрач аўто беглі ўсхвалёваньня вуліцы міналіся шматпавярховыя дамы. Сівы сакратар праўленьня таксама маўчаў, пахмура седзячы на заднім сядзеньні.

Усьлед беглі яшчэ два аўто з прадстаўнікамі Навуковага таварыства па вынаходжаньні новых крыніц энэргіі, і зычныя гудкі палохалі людзей, што перабягалі праз вуліцу.

— Як вы думаеце, прафэсар, — сказаў пасья доўгага маўчаньня асыстэнт, — ці прадэманструе нам Фуказавя Токудзо свой апарат?

— Ня ведаю, сынку! — адказаў прафэсар Стронг і зноў замоўк, нешта абмяркоўваючы ў думках і нэрвова пагладжваючы сіваю бародку. Пахмуры сакратар праўленьня кашлянуў і прахрыпеў:

— Мне здаецца, панове, што гэты Фуказавя Токудзо прыехаў сюды спэцыяльна, каб прадаць сваю вынаходку нямецкаму ўраду.

Лягуценны асыстэнт пачырванеў ад абурэньня і з крыўдаю ў голасе сказаў:

— Ну, вы ўжо скажаце!.. Гэта вялікі чалавек навукі і ён не захоча, бясспрэчна, нажывацца на сваёй вынаходцы. Апрача таго, ён-жа сам ня хоча покуль выдаваць сакрэту атаміру, каб ня даць у рукі чалавецтву гэткае страшнае зброі. Не, я не паверу ў гэта.

— Чаго-б ён у такім выпадку прыехаў сюды? — прабурчэў сакратар.

Асыстэнт на хвіліну задумаўся, а потым горача сказаў:

— Вы-ж читалі, што Фуказавя Токудзо знатнага паходжаньня. Можна ён з палітычных меркаваньняў пакінуў радзіму. Можна ён у навуковым Бэрліне хоча да канца давесьці сваё адкрыцьцё.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

Малады асыстэнт усё больш захапляўся. Ён незнарок ухапіўся за руку прафэсара Стронга і горача сказаў:

— Можа ён згадзіцца на нашы прапановы і будзе працаваць далей з нашымі вучонымі аж да поўнага разьвязку праблемы. Асыстэнт захліпнуўся ад хваляваньня.

Прафэсар Стронг мякка ўсьміхаўся.

— Ня гэтак горача, дарагі мой!—з усьмешкаю сказаў ён.

Прафэсар нецярпліва паглядаў на гадзіннік і відавочна хваляваўся.

Усё беглі насустрач пахмурыя вуліцы. Народ ішоў па панэлях, перабягаў вуліцы, гэтакі-ж заклапочаны і сумятлівы, як заўжды.

„Яны яшчэ ня ведаюць нічога,—шаптаў сам сабе асыстэнт. — Яны яшчэ ня ведаюць, што жывуць напярэдадні вялікага зруху“.

І асыстэнт уяўляў, як гэта звычайнае шэрае жыцьцё гораду пачне рухаць дзіўная, усемагутная энэргія, зьмятаючы, адкідаючы, як недарэчнае, усё цяжкае, ганебнае для чалавека.

„Чалавецтва вырасьце на цэлую галаву“—успамінаў ён Стронгавы словы, і яму здавалася, што ўжо ідуць гэтыя вялікія людзі велічна-магутнае навукі. Ёхнія твары дыхаюць розумам, яны ўплэўнены ў саміх сабе, і цяжкія штодзённыя клопаты ўжо ня трывожыць іх.

Штуршок аўто вывеў асыстэнта Карля з задумы. Гэтак-жа беглі стракатыя вуліцы. Аўто праляцела праз мост на мутнай Шпрэе і бегла далей па наглянцованым асфальце. Прафэсар Стронг у задумі курыў сыгару, а ззаду сівы сакратар аблакаціўся на сьпінку і так застыў.

Асыстэнтавы думкі пабеглі ізноў роўна і імкненна.

„Калі-б жыў бацька! — усплыло раптам асыстэнту.—Ён-жа таксама шмат працаваў над праблемаю нутрыатамнае энэргіі.— Дзе дзявалася яго праца? Чаго ён дамогся? Праклятая вайна! Чаму гэтая атамная энэргія ня прышла тады, у 1914 годзе, і не ператварыла вайны ў сьмешны фарс?“

І раптам перад асыстэнтам усплыў ізноў балючы малюнак, створаны ягонай фантазіяй, памстлівымі думкамі, абуранымі недарэчнаю бацькаваю сьмерцю.

Расійскі фронт. Недзе каля бацькавага маёнтачку выбухаюць стрэлы. Сунуцца азьвярэлыя расійцы. Яны барадацтыя, у шэрых шынэлэх і ўсе, чамусьці, падобныя на гэтага савецкага інжынэра Богуша. Вось яны ўрываюцца ў ціхі габінэцік Бэрнгардта Клемма, цягнуць яго. Ён нямецкі шпіён. Па падлозе раскіданы паперы. Там — вынікі шматгадовае бацькавае працы. Заліваецца агнём габінэт.

...Каля сьценкі—схіленая постаць Бэрнгарта Клемма з валасамі сівымі і даўгімі. А насупраць—шэрыя шынэлі, вінтоўкі,

макіравання яму ў грудзі. І нейкі барадаты (як ён падобен на гэтага інжынера Богуша!), не сьпяшаючыся, аддае каманду: р-раз!..

— О-о-о!..—вырвалася супроць волі з асыстэнтавых вуснаў. Пахмуры сакратар праўленьня спалохана зірнуў на Карля, а прафэсар Стронг устрывожана ўзяў асыстэнта за руку.

— Што з вамі, Карль?

Але асыстэнт ужо зноў глядзеў на шпаркія вуліцы, што беглі за аўто і спакойна сказаў Стронгу:

— Так, прафэсар... Нэрвы. Вы не зважайце.

Прафэсар Стронг дапытліва глядзеў у твар свайму асыстэнту і нібы пра сябе гаварыў:

— Вам патрэбен адпачынак, Кароль. Вы стаміліся, я бачу. Вы апошні час замнога зьймаецеся. Я раю вам узяць водпуск.

Асыстэнт нічога не адказаў і прафэсар Стронг пачаў ласкава гутарыць з ім.

— Вы ведаеце, Кароль, што я заўсёды цікавіўся вашым лёсам. Ваша ўпартая праца над атамнаю тэорыяй прыцягнула мае сымпаты да нас. Вы хочаце працягваць справу вашага нябожчыка-бацькі...

Прафэсар задумаўся на хвіліну, потым пачаў распытваць у асыстэнта пра ўнівэрсытэцкія заняткі, таварышаў.

— Як маецца чарняявае Эльлен!—хітранька, нібы між іншым, запытаў ён і з усмешкаю заўважыў, як чырвоная фарба заліла асыстэнтаў твар. Клеммава аднакурсніца Эльлен—яго стары раман. Ён цягнецца з леташняга году. Але апошні час справа з ёю чамусьці ня ладзілася. Асыстэнту Карлю здавалася, што яна пачала аддаляцца ад яго. І гэта страшэнна мучыла асыстэнта.

— Яна дужа многа працуе цяпер,—прамармытаў ён. —Я рэдка з ёю бачуся. І з захаваным нездавальненьнем дадаў: Яна цяпер працуе разам з гэр Богушам. Вы ведаеце яго?—Савецкі падданы...

— Богуш? Гэр Богуш?—у задуме адазваўся прафэсар. —Здольны малады чалавек, вельмі здольны... надзвычай ўпарты і здольны чалавек. Шмат абяцае ў будучым.

— Праўда?—з усмешкаю прагаварыў Карль.—Ён—камуніст, прафэсар!

— Камуніст?—перапытаў стары.—Камуніст?—і раўнадушна дадаў:—Ну, дык што-ж? А вы адкуль гэта ведаеце?

— Я ўпэўнены ў тым!—пераконана сказаў асыстэнт.

— Ну, што-ж?—ізноў раўнадушна паўтарыў прафэсар і зусім ужо спакойна сказаў:—вы ведаеце, Карль, што я ад палітыкі стаю вельмі далёка, нават больш таго—я ня цікаўлюся ёю.

Карль замоўк і запаліў папяросу.

Вуліцы пацішэлі. Самыя дамы зрабіліся меншымі—цэнтр быў ужо далёка, і народ ішоў па вуліцы рэдкімі кучкамі бяз усякага сьпяшаньня і мітусьні.

ЗЬМІТРОК АСТАПЕНКА

За высокімі каштанамі паказаўся шэры дом, і стракатая шыльда пракрычэла яркім скляпеньнем літараў: „Готэль Парыж“. Аўто спыніліся і дэлегацыя пачала вылазіць з аўто.

Узыходзілі па шырокіх сходках гасьцініцы шумна. Ускудлачаны прафэсар гэр Штампф нават жартаваў:

— Ну вось мы і пабачым зараз гэтага японскага гэнія.

Але ўбачыць японскага вучонага дэлегацыі не ўдалося.

Клемм потым з прыкрасьцю ўспамінаў пра гэта, а прафэсар Стронг узрушана гледзіў бараду і паўтараў:

— Не разумею!.. Проста не разумею!

Справа ў тым, што на званкі ў пакой, заняты Фуказавы Токудзо, пасьяла доўгага, проста няпрыстойнага, чаканьня, выйшаў нейкі дужы дзяцюк з вялізнымі чырвонымі рукамі і, крытычна зьмераўшы позіракам дэлегацыю, коротка сказаў:

— Фуказавы Токудзо цяпер нікога ня прымае. Ён дужа хворы і просіць прабачыць наведвальнікаў.

Дэлегацыя перакінулася зьбянтэжанымі позіракамі, а ўсхваляваны асыстэнт зрабіў спробу загаварыць з дзяцюком:

— Але-ж паслухайце, паважаны. Гэта дэлегацыя Бэрлінскага Навуковага Таварыства. Я думаю, што шануюны Фуказавы...

— Ня прымае, кажу вам!—даволі груба паўтарыў дзяцюк і ўзяўся за клямку дзвярэй. Потым ізноў павярнуўся да гасьцей і мякчэй дадаў:

— Ён хворы, дужа хворы і ляжыць у ложку...

І зачыніў дзверы.

— Што-ж, хворы—значыць хворы...—ненатуральным голасам сказаў прафэсар Стронг. І разгублена пачухаў пераносіцу.—Пойдзем, калегі!..

Зьбянтэжаная дэлегацыя рушыла ўніз па сходках у поўным неразуменьні таго, што адбылося.

Праз хвіліну аўто зрушылі з месца і плаўна пакацілі па вуліцы ад негасьціннага гатэлю „Парыж“.

(Працяг будзе)